

Ricardo İktisadının Serencamı Üzerine

Muammer Kaymak, Hacettepe Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

ORCID: 0000-0002-9549-6357

E-posta: mkaymak@hacettepe.edu.tr

Öz

Klasik politik ekonomi okulunun Adam Smith ile birlikte en yetkin temsilcisi olan David Ricardo'nun ortaya koyduğu teorik yapıtın, 1815'i izleyen iki on yıl içinde önce çarpıcı bir şekilde iktisadi tartışmaların merkezine yerleşip, çok kısa bir sürede aynı hızla gözden düşmesi, iktisadi düşünce tarihinin az ele alınmış, ancak kritik tartışmalarından birisidir. Ricardo iktisadının hızlı gerilemesinin en önemli nedeni, Ricardo'nun İngiltere'de Sanayi Devrimini izleyen dönemin pratik tartışmalarından hareketle modern kapitalizmin işleyiş yasalarını ortaya koyduğu çalışmaların, kendi döneminin radikal düşünürlerine esin kaynağı olmasıdır. Ayrıca onun bilimsel kesinlik tutkusuyla sistemin istikrarlı ve uyumlu işleyişine dair soru işaretleri ortaya atması ve doktriner tutumuyla ılımlı reformlara açık kapı bırakmaması da gözden düşmesinde etkili olmuş görünmektedir. Öte yandan Ricardo'nun güçlü entelektüel otoritesi nedeniyle düşünsel mirasının neoklasik bir filtreden geçirilerek sterilize edilmesi yönünde de güçlü bir eğilim vardır. Çağdaş neoklasik iktisadi düşünce tarihi yorumcularının Ricardo iktisadının kapsamına dair zorlama yorumları Ricardo iktisadının tarihsel serüvenine dair bir takvimlendirmeyi neredeyse olanaksız hale getirmiştir. Keynes'in kendi teorik önceliklerini gözetken Ricardo yorumu da benzer bir soruna yol açmıştır. Bu yazıda Ricardo'nun teorik yapıtının taşıyıcı kolununun emek değer teorisi olduğu ortaya konularak Ricardo iktisadının 1815 yılını izleyen iki on yıl içindeki serüvenine odaklanılmakta ve bu çerçevede Ricardo iktisadının hızlı gözden düşmesiyle sonuçlanan tartışmalar ele alınarak, iktisadi düşüncenin evrimindeki önemli bir aşamaya ışık tutulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: David Ricardo, Klasik Politik Ekonomi, Emek Değer Teorisi, İktisat ve İdeoloji, Neoklasik İktisat.

On the Course of Ricardian Economics

Abstract

The theoretical works of David Ricardo, the most authoritative representative of the classical political economy school along with Adam Smith, came to the forefront of economic debates strikingly in the two decades following 1815, only to quickly fall out of favor at the same rapid pace. This phenomenon remains an underexplored yet critical aspect of the history of economic thought. Several reasons can be cited for what made Ricardo's theoretical work controversial among the literate elite

of his time and seemingly led to its rapid decline. Chief among these is Ricardo's studies, which elucidated the economic laws of motion of modern capitalism based on practical debates following the Industrial Revolution in England, serving as a source of inspiration for the radical thinkers of his era. Additionally, his penchant for scientific precision in questioning the stable and harmonious operation of the system, coupled with his doctrinal stance that left little room for moderate reforms, also contributed to its fall from grace. There is also a strong tendency to sterilize Ricardo's intellectual legacy through a neoclassical filter because of his powerful intellectual authority. The arbitrary interpretations of the scope of Ricardian economics by contemporary neoclassical commentators have made it almost impossible to chart the historical course of Ricardian economics. Keynes's interpretation of Ricardo, prioritizing his own theoretical concerns, has also contributed to a similar issue. This article focuses on the labor theory of value as the backbone of Ricardo's theoretical work, examining the trajectory of Ricardo's economics in the two decades following 1815 and addressing the debates leading to its rapid decline, aiming to shed light on a significant stage in the evolution of economic thought.

Keywords: David Ricardo, Classical Political Economy, Labour Theory of Value, Economics and Ideology, Neoclassical Economics.

Giriş

David Ricardo (1772-1823) klasik politik ekonomi okulunun Adam Smith ile birlikte en yetkin temsilcilerinden ve kurucu düşünürlerindedir.¹ Parasal konular üzerine yazdığı erken dönem yazılarından sonra 1815 yılında yayınladığı *Essay on Profit* (Kârlar Üzerine Deneme) makalesinde ve 1817 tarihli *On the Principles of Political Economy and Taxation* (Politik Ekonominin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine) adlı eserinde klasik politik ekonominin en kapsamlı ve gelişkin teorik çerçevesini sunmuştur. Ricardo, bu temel çalışmaları ve yaşadığı dönemin acil iktisadi sorunları üzerine yazdığı makalelerle İngiltere'de 1830'lara kadar iktisadi sorunlar üzerine kamusal tartışmanın en etkili figürlerinden birisi olmuş, bıraktığı teorik miras günümüze uzanan farklı teorileştirme çabalarına esin kaynağı olmuştur.

Bu denli etkili bir düşünürün eseri ve kişiliğinin çağdaş dünyada önemli yıl dönümleri vesilesiyle bilimsel anmalara ve geriye dönük bilançolar çıkarmaya vesile olması beklenir. Ricardo'nun temel eserinin yayınlanışının 200. yılı olan 2017 yılında Ricardo'yu Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin kurucu olarak anan birkaç ekonomi gazetesi haberi dışında herhangi bir anma gerçekleştirilmemiştir.² Ricardo'nun talihsiz bir hastalık nedeniyle çok kısa bir zaman içinde yaşama veda ettiği 1823 yılının 200. yılı olan 2023 yılında da benzer bir sessizlik hâkim olmuştur. Tüm dünyada iktisat lisans

ve lisansüstü programlarda iktisadi düşünce tarihi dersleri önce seçmeli derslere dönüşüp giderek programlardan silinirken, bir dizi nedenle bu alanda bir yayın patlamasının gerçekleştiği dikkate alındığında³ Ricardo'nun bu önemli dönemeçlerde ihmal edilmesi nasıl açıklanabilir? Ricardo üzerine yeni bir şey söylemenin mümkün olmaması ya da anımsanmaya değer olmaması mı? Yoksa Ricardo'nun yapıtının aşağıda ele alacağımız saf teorik yapısıyla, iktisadi düşünce tarihi alanına hâkim olan entelektüalizme cevaz vermemesi mi? Yanıt ne olursa olsun soru önemini korumaktadır. İktisadi düşüncenin geçmişine dair neredeyse her eser, konu ve figür üzerine ayrıntılı incelemeler üretilen bir alanın Ricardo'yu böylesi önemli bir dönemde unutmuş olmasının akla yatkın bir açıklaması olması beklenir. Bu yazı Ricardo'ya dair bu unutkanlığın, 1830'larda onun teorik yapıtının başına gelen gözden düşme ve dışlanmayla ve iktisadın anaakımının dışındaki teorileştirme girişimlerine esin kaynağı olmasıyla bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir.

İktisadi düşüncenin evrimine dair genel anlatılarda Ricardo, 1776 yılında Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* ile başlayıp 1848 yılında John Stuart Mill'in *Principles of Political Economy* eseriyle sona erdiği kabul edilen klasik politik ekonomi okulunun önemli temsilcilerinden birisi olarak görülmektedir. Ancak bu genel anlatılarda 1830'ların başında Ricardo iktisadının eleştirisi temelinde gündeme gelen ve 1870'lerde ortaya çıkan marjinalist okulun temel fikirlerini ana hatlarıyla ortaya koyan arayışlara nadiren yer verilmektedir. Bu tutum, büyük ölçüde marjinalizmin, bilimdeki ilerlemenin sonucu olarak ortaya çıkan tarih ötesi bilimsel bir başarı olarak resmedilmesi isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu tutumun bir diğer nedeni ise aşağıda ele alacağımız gibi, 1870'lerin "marjinalist devrim"inin, 1830'larda sistemin kusurlarını aklama endişesiyle hareket eden ve Marx tarafından özürücü (*apologetic*) olarak suçlanan Ricardo karşıtı muhafazakâr tepkinin tatsız mirasından bağımsız olarak geliştiğini gösterme kaygısıdır.

Ricardo'nun teorik yapıtının kapsam ve içeriği ve sonrasındaki tartışmaların mahiyetine dair tartışmalarda, döneminin iktisadi literatürü üzerindeki tartışma götürmez hakimiyetiyle Marx'ın yorumu belirleyici bir önem taşımaktadır. Marx'a göre (1997: 22) Ricardo, William Petty'den beri, burjuva toplumunun gerçek üretim ilişkilerini araştıran ekonomi bilimi olan klasik politik ekonominin son temsilcisidir. Ricardo, iktisadi çalışmalarında "sınıf çıkarlarının, ücret ve kârın, kâr ve toprak rantının karşıtlığını safça toplumsal bir doğa yasası olarak kabul ederek, bu karşıtlığı, bilinçli bir şekilde araştırmalarının hareket noktası haline getirmiştir". Bu tutum

Ricardo'nun "kişilere, partilere ya da sınıflara hatta burjuvazinin kendisine sadakati önemsemeden" üretici güçlerin gelişmesine tereddütsüzce bağlı olmasından kaynaklanmaktadır (Marx, 1999: 107). Ancak Marx'a göre Ricardo'nun ölümünün ardından bizzat kendi takipçileri tarafından teorisinin içeriği boşaltılmış, görüşleri sosyalist eleştiriye hizmet ettiği gerekçesiyle tehlikeli bulunup terk edilerek sadece görünüş öğelerini sistemleştirmekle yetinen ve burjuvazinin günlük çıkarları için işe koşulan bir vulgar iktisat egemen hale gelmiştir.

Marx'ın yorumu kendisinden sonra gelen farklı kesimler açısından Ricardo iktisadının kapsamı, içeriği, süreklilik ve kırılmalarına dair tartışmalarda bir mihenk taşı olmuştur. Bu konudaki literatürde 19. yüzyılda bir İngiliz bilimi olarak şekillenen politik ekonominin en güçlü entelektüel otoritesinin, Marx eliyle kapitalizmin en güçlü teorik eleştirisine kaynaklık etmiş olmasının yarattığı rahatsızlık kolayca hissedilebilmektedir. Marx'ın Ricardo yorumunun yanı sıra Ricardo'nun toplam 10 cildi bulan toplu eserlerinin neoklasik iktisadın en güçlü eleştirmeni Piero Sraffa ile 1960'lara kadar Batı akademisindeki neredeyse yegâne Marksist iktisatçı olan Maurice Dobb'un iş birliği ile oldukça yetkin bir editoryal çaba ile yayınlanması da Ricardo'nun teorik mirasının nereye yerleştirileceği üzerine tartışmayı tetikleyen bir rol oynamıştır. Burada özellikle Sraffa'nın Ricardo'nun toplu eserlerinin *Politik Ekonominin ve Vergilendirilmenin İlkeleri Üzerine*⁴ eserinin farklı baskılarındaki değişiklikleri de içeren 1. cildine yazdığı önsöz özel bir önem taşımaktadır. Sraffa, bu ünlü önsözde Ricardo'nun temel sorunsalın izini, eserin farklı baskıları, kişisel mektuplar ve makale taslaklarına uzanan diğer çalışmaları ışığında olağanüstü bir yetkinlikle ortaya koymuştur. Bu yorum Ricardo iktisadının dinamik bir birikim sürecinde hasılanın ve iktisadi artışın farklı sınıflar arasındaki bölüşümünü, tutarlı bir değer teorisi temelinde ele almayı temel öncelik olarak belirlediğini vurgulamaktadır. Ricardo'nun mirası üzerine tartışma Sraffa'nın Ricardocu problematikten hareket eden 1960 tarihli *Production of Commodities by Means of Commodities* adlı eserinin ardından ortaya çıkan *Yeni Ricardocu* yayın selinin içinde çok farklı boyutlar kazanmıştır.⁵

Ricardo iktisadının gerilemesine dair Marx'ın yorumuna en önemli itiraz Schumpeter'dan gelmiştir. Schumpeter (1986: 478), Marx'ın ifade ettiği gibi 1830'ların başında artık "Ricardoculuğun yaşayan bir güç olmadığı" nı kabul etmiş ancak onun yorumuna önemli bir şerh düşmüştür. Schumpeter'a göre Ricardoculuğun gözden düşmesi, onun teorisinin içsel tutarsızlıklarından ve kendisinin ardılı olan James Mill ve John McCulloch gibi düşünürlerin

Ricardo'nun değer teorisine yönelik eleştirileri yanıtlamakta başarsız olmalarından kaynaklanmıştır. Schumpeter'a göre analitik düzeyde Ricardoculuk, kendi döneminde de değer teorisi açısından daha baskın olan Smithçi retim maliyetleri değer teorisi karşısında göreli başarsını Ricardo'nun güçlü soyutlama yeteneğine borçlu olan bir sapmadan ibarettir. Ricardo, birkaç izleyicisi dışında entelektüel odak olamamıştır ve sonunda teorik tutarlılık sınavını geçemediği için başarsız olmuştur.

Öte yandan Blaug (1958: 61) gibi önde gelen bir Ricardo yorumcusu, bir yandan 1827 gibi erken bir tarihte Ricardo'nun kârların ücretlere bağlı olduğu yolundaki merkezi önemdeki argümanını savunan kayda değer hiçbir iktisatçı kalmadığını söylerken, bir diğer önemli eserinde Ricardo iktisadının kimi öğelerinin, onun teorik yapıtının bütününden koparılarak daha sonra gelen neoklasik iktisada eklenmesi yolundaki çabaları örnek göstererek Ricardoculuğun 1870'lere kadar İngiliz iktisadi düşüncesine tümüyle egemen olduğunu ileri sürmüştür (Blaug, 1990: 136). Blaug, Ricardoculuğun, rant teorisinin bir öğesi olan azalan verimler yasası ve uluslararası ticaretteki karşılaştırmalı stnlkler gibi öğeleriyle kendisinden sonra gelen iktisadi teoriler içinde yaşamaya devam ettiğini, dolayısıyla 1830'larda Ricardo iktisadının ortadan kalktığını ileri sürmenin hiçbir koşulda mümkün olmadığını savunmuştur. Ricardo iktisadının kapsam ve içeriğini, onun teorisinin daha sonraki aşamalarda benimsenmeye devam edilen öğeleriyle sınırlı bir şekilde ele alan bu yaklaşım büyük ölçüde neoklasik iktisadın nc düşünürlerinden Alfred Marshall'ın Ricardo ile kurduğu zorlama ilişkiden beslenmiştir. Marshall'ın aslında hiç ihtiyacı olmadığı halde, kendi marjinalist teorik modeline Ricardocu ğeleri eklemeye alışması Ricardoculuğun sürekliliğinin bir kanıtı olarak yorumlanmaktadır.

Ricardo'nun entelektüel mirasını neoklasik çerçeveden yorumlamak için oldukça kapsamlı incelemelere ve teorik tartışmalara girişen Hollander'in Ricardo tefsirlerinde bu tutumun en u rneği sergilenmektedir.⁶ Hollander, Ricardo'da neoklasik genel denge yaklaşımının temel öğelerini aramakla yetinmemiş, Ricardo'nun temel sorunsalının bir genel denge yaklaşımı olduğunda ısrar etmiştir. İktisadi düşünceler tarihini teleolojik bir yaklaşımla geçmişteki düşünceleri, bugünkü iktisadi düşünceye doğru ilerleyen erken girişimler olarak ele alan bu yaklaşımın temel stratejisinin, yerine göre Ricardo'nun eserindeki öğeleri neoklasik çerçeveye adapte etmeye ya da neoklasik çerçevenin izlerini aramaya yönelik bir seçmecilik olduğu görülmektedir. Bu noktada 1830'larda Ricardo'nun teorik yapıtını hedefe koyan tutucu iktisatçıların 1870'lerde ortaya çıkan marjinalist okulun temel

fikirlerini ana hatlarıyla ortaya koymalarına karşın, bu olgunun geleneksel iktisadi düşünce anlatılarında görmezden gelinmesindeki tuhaflığa da işaret etmek gerekir.⁷ Bu tutumun kaynağında böyle bir kabulün 1870'lerin sözde "marjinalist devrim"inin 1830'ların -pejoratif anlamda- ideolojik tartışmalarının lekesini taşımayan ve birbirinden habersiz üç düşünürün (Jevons, Menger, Walras) katkısıyla oluşan saf bilimsel bir ilerleme olduğu iddiasına halel getirmesi kaygısı olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Peki Ricardoculuk 1830'larda gerçekten Schumpeter'in ileri sürdüğü gibi teorik tutarlılık sınavını geçemediği için mi yaşayan bir güç olmaktan çıkmıştır? Bu soru iktisadi düşünce tarihine yaklaşımla ilgili bir dizi felsefi metodolojik sorunu tartışmaya açmaya olanak vermektedir. *Birincisi* iktisadi düşüncenin gelişiminde ideolojinin rolü ile ilgilidir. Ricardo'nun teorik yapınının alımlanışında Schumpeter'in *preanalitik vizyon* kavramıyla işaret ettiği ideoloji nasıl bir rol oynamıştır?⁹ Başka bir ifadeyle belli bir iktisadi teorinin kabulü ya da yadsınmasında ideolojik etkenler ne ölçüde etkili olmuştur/olmaktadır? İktisadi düşünceler tarihi içinde Ricardo iktisadının yükselişi ve gerilemesi ile ilgili tartışmanın bu bakımdan özel bir örnek olay olduğu söylenebilir. Öncelikle Ricardo'nun iktisadi konular üzerine yazdığı dönem, giderek bütün toplumsal sınıfların kendi varoluş koşullarını savunmak için politik ekonominin otoritesine başvurdukları ve çatışan iktisadi talepleri yüksek sesle dillendirdikleri bir dönemdir.¹⁰ Ricardo da yukarıda işaret edildiği gibi sınıf çatışmasını çözümlemesinin merkezine yerleştirmiştir. Bu perspektifin politik ekonomi tartışmalarında hâkim hale gelmesi, 1820'ler boyunca iktisadi tartışmaların kaçınılmaz olarak sınıf terimleriyle yürütülmesine, sermaye birikimi ile özdeşleştirilen maddi ilerlemenin farklı toplumsal sınıflar açısından yarattığı sonuçların eleştirel bir şekilde tartışılmasına yol açmıştır. Ricardo'nun politik ekonomisi, her ne kadar iktisadi alan ile toplumsal ya da politik arasında bir ayrıma dayansa da teorisinin toplumsal uyumu değil çatışmayı ima etmesi, iktisadi düşünce ile ideoloji arasındaki bağlantıları dolaysız bir şekilde tartışma olanağı vermektedir.

Ricardo iktisadına 1830'larda ne olduğuna dair tartışmanın gündeme getirdiği *ikinci* felsefi-metodolojik tartışma birinci başlıkla bağlantılı olarak iktisadi düşünce tarihine nasıl yaklaşmak gerektiği ile ilgilidir. Geçmişte ortaya konulan düşünceler, daha sonraki düşünceleri öngörme kapasitesi bakımından mı önemlidir yoksa bu düşünceler kendi dönemlerinin entelektüel sorunlarına yanıt vermek üzere geliştirildikleri dikkate alınarak mı incelenmelidir?¹¹ Ricardo iktisadının kaderine dair değerlendirmelerde,

onun ortaya koyduğu teorik yapının kapsam ve içeriğini seçmeci bir şekilde ele alan ve buradan hareketle Ricardo iktisadı için farklı finaller saptayan ya da kendisinden sonra gelen iktisadi teoriler içinde kapsanarak sürekliliğini muhafaza ettiğini öne süren yorumlar büyük ölçüde iktisadi düşünce tarihini eksik ve hatalı görüşlerden tam ve doğru görüşlere ilerleyen bir çerçevede ele almaktadır (Stark, 1997: 241-242). Geçmişteki iktisadi düşünceye bakan her çağdaş araştırmacı, bir ölçüde kaçınılmaz olarak kendi *preanalitik vizyonunu* yansıtan teorik öncüllerden ve tercihlerden hareket edecektir. Ama buradaki öznel seçimin bir sınırı olduğunu, araştırmacının kendi teorik çizgisini doğrulamak için geçmiş iktisadi düşünürlerin yapıtlarına sadece bugünden geçmişe rasyonel bir yeniden inşa (reconstruction) perspektifi ile yaklaşmasının eksik ve yanıltıcı olacağını vurgulamak gerekir. Ünlü çağdaş filozof Richard Rorty'nin düşünce tarihine yaklaşımda dikkate alınması gereken düzeylere dair sınıflandırmasından hareketle Backhouse'un (1994) vurguladığı gibi geçmişteki düşünceler bugünkü araştırmacının kendi çağdaş ölçütleriyle bir rasyonel yeniden inşa çabasıyla anlaşılabilir. Aynı zamanda geçmişteki iktisadi düşünürlerin çalışmalarını kendi çağlarının bağlamına yerleştirerek, bu çalışmaları, kullandıkları kavramsal çerçeve ve iktisadi kategorilere dayanarak çözümleyen tarihsel bir yeniden inşa da gereklidir. Dahası geçmişte belli sorunların neden önemli olduğunu anlamak için dönemin entelektüel tarihine de (*Geistesgeschichte*) eğilmek gerekir.

Ricardo iktisadının kapsamı konusunda karşımıza çıkan bir başka ve daha sorunlu bir yaklaşımı Keynes *Genel Teori*'de ortaya koymuştur. Keynes (2013: 32) burada 19. yüzyılda Ricardoculuğun Kutsal Engizisyonun bütün Kıta Avrupasını fethetmesine benzer bir şekilde İngiltere'ye egemen olduğunu ileri sürmüştür. Keynes'in Ricardoculuktan kastı *Genel Teori*'de esas eleştiri oklarını yönelttiği ve Fransız iktisatçı Jean Baptiste Say ile özdeşleşen kendiliğinden dengeye gelen piyasalar fikridir. Eğer bu yaklaşım benimsenirse Meek'in (1950: 44) haklı olarak vurguladığı gibi *Genel Teori*'nin yayınlandığı 1936'ya kadar iktisatta Ricardoculuğun egemen olduğu gibi bir sonuca varmak kaçınılmaz olacaktır.¹²

Bu yazıya Ricardoculuğun bu ilginç serüvenine ışık tutan bir sözcük olması nedeniyle *Ricardo İktisadının Serencamı* başlığını seçtik. *Serencam*, Türkçede tam bir karşılığı bulunmayan Farsçadan Türkçeye geçmiş bir sözcük ve bir şeyin sonu bitimi ile başa gelenler şeklinde farklı anlamlara geliyor. Bu nedenle Ricardo iktisadının çarpıcı yükselişini izleyen hızlı gerilemesini ifade etmek bakımından uygun bir kavram. Bu çerçevede yazıda ilk olarak kısaca Ricardo iktisadının hızlı yükselişini koşullayan

maddi ve entelektüel ortamın temel özelliklerine odaklanılacak ve Ricardo iktisadının kapsamına dair bir yorum geliştirilecektir. Bu yorum izleyen bölümde tartışılacak olan 1820'lerden 1830'lu yılların başlarına uzanan hararetli tartışmaların ana eksenini anlamak ve Ricardoculuğun gerilemesi hakkında bir hüküm verebilmek için önem taşımaktadır. Bu çerçevede yazı politik ekonomide Ricardo'nun ölümünü izleyen 10 yılda sonu neoklasik iktisadın doğuşuna varan yön değişikliğini vurgulayan bir değerlendirmeye sonuca bağlanmaktadır.

Ricardo İktisadının Hızlı Yükselişi: Kârlar Üzerine Deneme'den Politik Ekonominin ve Vergilendirmenin İlkeleri'ne

Schumpeter (1986: 448) Ricardo'nun iktisadi meseleleri ele alırken ulaşmak istediği sonuçları kanıtlamak için gerçekçi olmayan, hatta yanlış ve yanıltıcı varsayımlar kullanarak soyut model kurma alışkanlığını başlattığını vurgulamış, Keynes'te de var olduğunu vurguladığı bu eğilime Ricardocu zaaf (*Ricardian vice*) adını vermiştir. Ricardo'nun öncüsü olduğu soyut tümdengelimci yöntem¹³, kapitalist toplumun dayandığı yasal-kurumsal çerçeveyi veri almış, politik ekonominin felsefi kabullerini tartışmaya açmaya gereksinim duymamıştır. Marx'ı izleyerek Ricardo'nun başlıca teorik katkısının emek değer teorisi alanında olduğunu vurgulayan Meek'e göre (1973: 82) bu maddi ve entelektüel öncüller Adam Smith tarafından *Milletlerin Zenginliği*'nde ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu için Ricardo, bunları verili kabul ederek teorinin "içsel gelişim"ine odaklanmıştır. Ricardo'nun benimsediği soyut-tümdengelimci yöntem, 19. yüzyılın son çeyreğinde iktisada egemen olan pozivist marjinalizme esin kaynağı olsa da, Ricardo'nun incelikli ve güçlü soyut mantıksal çözümlemesi gerçek dünyanın somut karmaşıklığının yarattığı sonuçları görmezden gelmemiştir (Foley, 2006: 62). Ricardo, kendi düşünsel-politik tercihlerini açık bir politik tartışma yerine politik ekonomi biliminin otoritesine dayanarak, bilimsel kesinlik örtüsü altında doktriner bir şekilde gündeme getirmiştir. Ancak yine Meek'in (1973: 82) vurguladığı gibi, teorideki içsel gelişme, araştırmacının saf entelektüel çabasının ve mantığının iç dünyasında gerçekleşmiş gibi görünse de, düşünme ve çözümleme etkinliği bir boşlukta gerçekleşmemektedir. Dış dünya çok sayıda birbirinden farklı ve beklenmedik kılıklar içinde işin içine girmektedir.

Ricardo'nun aktif entelektüel yaşamında ele aldığı konular İngiltere'de Sanayi Devrimini izleyen süreçte iktisadi yapıda gerçekleşen köklü değişimi ve bu değişimin politik, ideolojik ve toplumsal sonuçlarını yansıtmaktadır. Bu dönemde politik ekonomi, Ricardo ve çağdaşları eliyle kendi kurallarına

göre işleyen piyasa fikrine yaslanan ve toplumu doğa bilimsel kesinlikteki katı iktisadi yasaların yönettiği bir gerçeklik olarak kavrayan bir bilime dönüşmüştür. Ricardo'nun politik ekonomisi¹⁴ Polanyi'nin (2000: 169) deyişiyle toplumu iktisadi alanın dışında bir gerçeklik olarak tanıyan Adam Smith'ten farklı olarak, "piyasa yasalarının insan olanaklarının sınırlarını belirlediği" kabulünden hareket eden doktriner bir yaklaşıma dayanmaktadır. Ricardo, Smith'in *Milletlerin Zenginliği*"nde ortaya koyduğu teorik çerçeveyi başlangıç noktası almasına karşın, onun ulaştığı teorik sonuçlara yaratıcı bir eleştiri getirerek, politik ekonomiyi kesin bir bilim olarak inşa etmeye yönelmiştir. Ricardo'nun teorik kesinlik yönündeki eğilimi 1809 yılında kaleme aldığı savaş dönemi enflasyonun nedenlerini sorguladığı gazete yazılarından başlayarak bütün eserlerine damgasını vurmuştur. 1810 yılında bu yazıları genişleterek yayınladığı *The High Price of Bullion: A Proof of the Depreciation of Bank Notes* adlı ses getiren çalışmasında iktisadi mekanizmanın işleyişinin tutarlı bir şekilde ele alınması için zorunlu gördüğü değer kuramına dair ilk düşünce kırıntılarını da görmek mümkündür (Meek, 1973: 86; De Vivo, 1987). Ricardo bu çalışmasının ardından iktisadi teorinin daha temel meseleleri üzerine çalışmaya yönelmiş, 1815 yılında tahıl ithalatına yüksek tarifeler getiren Tahıl Yasaları (Corn Laws) üzerine yürütülen hararetli kamusal tartışmaya müdahale etmek için literatürde kısaca *Kârlar Üzerine Deneme (Essay on Profits)* olarak bilinen ünlü risaleyi kaleme almıştır. İngiltere'de Parlamento'yu kontrol eden toprak sahiplerinin Napolyon Savaşları boyunca yüksek düzeylere ulaşan tahıl fiyatlarının savaş sonrasında gerilemesinin önüne geçmek için gündeme getirdiği Tahıl Yasaları, İngiltere'de Sanayi Devriminin hız kazandığı bir dönemde giderek iktisadi yaşama egemen olan sanayi kapitalistlerinin tepkisini çekmiştir (Meek, 1973: 84-85). Çünkü bu yasalar, çevre ülkelerden yapılan tarımsal ithalata engel koyarak büyük ölçüde ihracata dayanan sanayi sektörünün pazarını daraltmakta ve temel ücret malı olan ekmeçlik buğdayın fiyatını artırarak, işgücü maliyetlerinin yükselmesine ve kâr oranının düşmesine yol açmaktadır.¹⁵ Ricardo bu tartışmaya sanayi kapitalistlerinin teorik sözcüsü olarak müdahil olmuştur.

Ricardo iktisadının kapsam ve içeriğini anlamak için büyük önem taşıyan *Kârlar Üzerine Deneme*, onun politik ekonominin temel sorunu olarak gördüğü bölüşümü sermaye birikiminin dinamik yapısı içinde ele almak için bir fırsat sunmuştur. *Kârlar Üzerine Deneme*, Tahıl Yasaları'nın sonuçları üzerine hararetli tartışmaların ortasında aynı konuyu ele alan bir dizi inceleme ile aynı ay içinde yayınlamıştır. Ricardo, burada sistematik bir şekilde sunduğu kendi adıyla özdeşleşecek farklılık rantı teorisini, kendi

kâr teorisini tamamlamak için kullanmıştır (1815: 9). Ricardo'nun farklılık rantı çözümlemesi, sermaye birikim sürecinde nüfus arttıkça tarımsal üretimin başlangıçta üretime açılan en verimli topraklardan daha az verimli topraklara doğru genişlemesiyle ortaya çıkan azalan getiriler olgusuna dayanmaktadır. Kurduğu teorik modelde, farklı verimlilikteki eşit parsellere aynı emek ve sermaye miktarlarının uygulanması halinde giderek daha az bir çıktı elde edilmektedir. Lakin üretimin sürdürülebilmesi için, tahıl fiyatı, marjdaki en verimsiz ve rant getirmeyen toprağın üretim maliyetleri ile bu maliyetlere ortalama kâr oranı uygulanmasıyla elde edilecek kâr marjının toplamı olmalıdır. Bu durumda daha verimli toprakların sahipleri lehine bir fazlalık ortaya çıkacaktır. Üretimi ücretli emek kullanarak gerçekleştiren kapitalist çiftçiler arasındaki rekabetin kâr oranlarını eşitlemesi bütün toprak parçalarında marjdaki toprağı işleyen kapitalistin kâr oranının geçerli hale gelmesiyle sonuçlanacaktır. Ricardo'nun tahıl cinsinden tanımladığı kâr oranı, sektörler arası kâr oranlarının eşitlenmesi yönündeki eğilimsel yasanın sonucu olarak sermayenin genel kâr oranını belirlemektedir (Sraffa, 1951: xxxi).

Üretim marjinal topraklara doğru genişleyip tahıl fiyatları arttıkça, ücret maliyetleri artmakta, bu durum toprak rantının kârları sıfır noktasına doğru sürüklemesine yol açmaktadır. Bu ise sanayideki kârların, sektörler arası kâr oranlarının eşitlenmesi eğilimi nedeniyle düşmesi ve teorik bir olasılık da olsa bir bütün olarak birikimin durması anlamına gelmektedir. Tahıl Yasaları nedeniyle rantların artması ve birikimin beslediği temel kaynak olan kârların düşmesi, Ricardo'nun deyimiyile "toprak sahiplerinin çıkarlarının tüm ülkenin çıkarlarına karşı olduğunu" göstermektedir.

Ricardo bu eseri kaleme alırken Malthus'un birkaç hafta önce yayınladığı *Rant Üzerine Bir İnceleme (An Inquiry into the Rent)* adlı eserinin kendi kâr teorisini tamamladığını fark etmiştir (Dobb, 1973: 68). Ricardo'ya göre (1815: 10) Malthus'un toprak rantını tanımlama biçimi doğrudur: "Toprağın rantı, kullanılan sermayenin kârları da dahil olmak üzere, toprağın ekimine ait tüm giderler ödendikten sonra, tüm ürünün değerinden sahibine kalan kısım"dır". Ne var ki Malthus rant teorisini, Ricardo'dan tümüyle farklı sonuçlara ulaşmak üzere, rantı toprak sahiplerinin üretime katkısı olarak tanımlayan bir teorik model oluşturmak için kullanmıştır.¹⁶ Malthus toprak sahiplerinin teorik sözcülüğüne soyunarak, bir yandan rantı doğanın armağanı olarak ele almakta, ancak toprak sahiplerinin doğal mülkiyet hakları temelinde üretime katkılarını yansıtan meşru bir gelir kategorisi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, aslında Schumpeter'in (1986: 647)

haklı olarak vurguladığı gibi Malthus'un aslında rantları tanımlamak için azalan getiriler argümanına ihtiyacı yoktur. Malthus'un rant teorisi aşağıda ele alacağımız gibi kapitalist ekonomide piyasa dengesi konusundaki ayrık görüşüne ve toprak sahiplerinin lüks harcamalarının yarattığı efektif talebin sermaye birikiminin sürekliliği için zorunlu olduğu yolundaki çıkarımına da temel oluşturmuştur. Ricardo ise tam tersine toprak rantının birikimin önündeki temel engel olduğu düşüncesindedir. Bu nedenle Tahıl Yasaları'na karşı çıkarken bu itirazına teorik bir temel oluşturmak için bir kâr teorisi oluşturmaya yönelmiştir (Salvadori ve Signorino, 2013; Sraffa, 1951: xxxi).

Ricardo'nun tahıl kâr teorisine göre, tarımdaki kâr oranı sanayideki kâr oranının belirleyicisidir. Bunu sağlayacak olan, kâr oranlarının eşitlenmesi yasası ile oluşacak olan tekdüze kâr oranına her iki sektörün adapte olmasıdır. Tarımdaki kârın ücretlere oranı bu sektördeki üretim koşulları tarafından ve tahıl fiyatlarından bağımsız olarak belirlendiğinden, sanayideki kâr oranının tarımdaki kâr oranına uyarlanması için sanayi ürünlerinin fiyatlarının düşmesi gerekmektedir (Sraffa, 1951: xxxi; Meek, 1973: 91). Bu bağlamda genel kâr oranını değiştirmenin tek yolu tarımdaki ekim sınırını değiştirmektir.

Ricardo'nun rant ve kâr teorisi, Dobb'un (1973: 71) işaret ettiği gibi bu iki gelir kategorisinin Fizyokratların rantla sınırlı gördükleri net ürünün iki farklı türü olduğu fikrine dayanmaktadır. Ancak ranttaki artış kârların düşmesi pahasına olduğu için bu iki artık türü arasında uzlaşmaz bir çelişki vardır. Ricardo'nun (1815: 18) ifadesiyle: "...rant, her durumda daha önce topraktan elde edilen kârın bir parçasıdır. O asla yeni bir gelir yaratımı değildir, her zaman zaten yaratılmış bir gelirin bir parçasıdır".¹⁷ Sanayiye dayalı bir kapitalist ekonomide kârlar birikimin kaynağı olduğu için rantın kâr aleyhine büyümesi, toplumun maddi ilerlemesinin önüne geçecektir. Bu nedenle rantın yükselişine yol açan her şey toplumun genel çıkarlarına aykırıdır. Ricardo'ya göre (1815: 18) rantın yükselişini önlemenin tek koşulu aynı verimlilikte yeni toprakların üretime açılmasıdır.

Ricardo'ya göre rant yasasının sonucu olan kâr oranının düşme eğilimi, tarımda makine kullanımı ve diğer verimlilik artıran gelişmelerin söz konusu olduğu durumlarda da işlemeye devam etmektedir. Çünkü tarımdaki verimlilik artışı nüfus artışını teşvik ederek, belli bir zaman gecikmesiyle de olsa rantların yükselmesiyle sonuçlanan aynı etkiyi doğuracaktır.

Ricardo kâr oranının düşme eğilimine dair bu argümanla Smith'in rekabete atfettiği kâr oranlarındaki düşüş eğilimini tümüyle rant yasasına bağlamıştır.

Rant ve kâr arasındaki karşılık üzerine inşa ettiği teorik modellerle toprak mülkiyeti ile sanayi sermayesi arasındaki çıkar karşılığını bir yasa haline getirmiştir. Nitekim *Kârlar Üzerine Deneme*, kaleme alınmasına vesile olan pratik tartışmaya doğrudan referans veren bir tartışmayla sona ermektedir. Tahıl Yasaları ile tahıl ithalatına konulan tarifeler yüksek tahıl fiyatlarına yol açarak, artan ücret maliyetleri kanalıyla kârları düşürmektedir. Eğer bu tarifeler kaldırılırsa kârlarda gerçekleşecek artış sermaye birikimini teşvik edecektir. Bu elbette bir miktar toprağın üretimden çekilmesiyle gerçekleşecektir (Ricardo, 1815: 39). Marx'ın ifadesiyle (1999: 114) Ricardo açısından üretimin gelişmesi için toprak mülkiyetinin kurban edilmesinde sakınca yoktur. Ricardo'nun temel sorunsalı oldukça açıktır. Sanayi kapitalizminin gelişmesinin önüne dikilen toprağa dayalı çıkarlara karşı teorik bir gerekçe oluşturmaya çalışmaktadır.

Ricardo, Tahıl Yasaları üzerine pratik tartışmaya müdahil olmak için geliştirdiği tahıl kâr teorisini, yakın dostu ve teorik hasımı olan Malthus tarafından getirilen eleştirilere yanıt verme kaygısı ile daha tutarlı bir değer teorisi temelinde savunmak zorunda hissetmiştir. Çünkü tarımda tüm girdi ve çıktılar aynı fiziki birimle ölçülebilirken, *diğer* metallerin fiyatlarının tahıl üretimindeki emek maliyetleri ve dolayısıyla ücretler arttığında nasıl değiştiğini göstermek için tutarlı bir değer teorisine ihtiyaç olduğu açıktır. Dahası ücret mallarının tahıl dışındaki sanayi mallarını da içermesi nedeniyle, girdiler, çıktılar ve kârı ifade etmek için tahıl yerine daha kapsayıcı bir ölçü kullanmak zorundadır. Bu nedenle Ricardo *Kârlar Üzerine Deneme*'de henüz embriyo halinde¹⁸ olan emek değer teorisini 1817 yılında kaleme aldığı *İlkeler*'de analizinin merkezine yerleştirmiştir. Burada toplam ürün ve doğal olarak toplam ürünün ayrıştığı ücret, kâr ve rantı emek cinsinden tanımlamaktadır: “kâr, rant ve ücret oranlarını doğru bir şekilde saptayabilmek için bu sınıfların her birinin aldığı ürünün mutlak miktarına değil, o ürünü elde etmek için gerekli emek miktarına” bakılmalıdır (Ricardo, 1951: 49). Dolayısıyla kâr da emekçilerin geçimini sağlamak için gerekli emek miktarı ile ölçülen ücret maliyetleri ile toplam ürün arasındaki bir fark ya da artık olarak ortaya çıkmaktadır. Ücret ise tahıl cinsinden değil, tahılı da içeren ücret mallarının üretimi için gerekli emek zaman cinsinden anlaşılmaktadır. *Kârlar Üzerine Deneme*'de tahıl cinsinden emeğin verimliliğinin düşmesine dayanarak açıklanan kâr oranının düşmesi, *İlkeler*'de tahılın ve diğer geçim araçlarının dolayısıyla ücretlerin diğer ürünlere göre artan değeri nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Dobb, 1973: 74). Ancak Ricardo açısından emekçinin geçim araçları içindeki sanayi ürünlerinin fiyatları toplumun ilerleme sürecinde sürekli olarak azalmasına karşın tarım

ürünlerinin fiyatları artma eğiliminde olduğu için tahıl temel geçimlik meta olarak kâr oranını belirlemeye devam etmektedir.

Ricardo *Kârlar Üzerine Deneme*'de ana hatlarını oluşturduğu bölüşüm merkezli teorik ajandayı, daha kapsamlı bir çözümlenmeye yöneldiği *İlkeler*'de politik ekonominin merkezi araştırma sorunsalı olarak tanımlamıştır. Esere yazdığı ünlü önsözde vurguladığı gibi, politik ekonominin temel sorunu toplam ürünün ücret, kâr ve rant arasındaki bölüşümünü düzenleyen yasaların belirlenmesidir (Ricardo, 1951: 5). Ricardo açısından, bu yasaların belirlenmesi için politik ekonominin genel ve kapsayıcı kategorilerine başvurmak zorunludur. *İlkeler*'in hazırlık sürecinde James Mill'e yazdığı bir mektupta, sunmaya niyetlendiği tezi okurun anlayabilmesi için önce para ve fiyat teorisini anlamaları gerektiğini yazmıştır (Sraffa, 1951: xiv). Klasik politik ekonomi geleneği içinde temel bölüşüm kategorilerinin açıklanması için öncelikle tutarlı bir fiyat ve değer teorisine ihtiyaç olduğu en azından Adam Smith'den beri bilinmektedir. Ancak Dobb'un (1973: 65) vurguladığı gibi politik ekonomi alanında 1776'dan beri böyle kapsamlı bir işe yeltenen herhangi bir eser çıkmamıştır. Ricardo'yu böyle bir eser kaleme almaya yönelten, 1815'te başlayan yeni dönemin pratik tartışmalarının damgasını vurduğu yeni entelektüel iklimdir. Bu genel etkenin yanı sıra, *Kârlar Üzerine Deneme*'de geliştirdiği kâr teorisine Malthus'un getirdiği eleştiriye yanıt verme kaygısı da Ricardo'yu tutarlı bir değer fiyat teorisi oluşturma çabasına yöneltmiştir. Malthus, genel kâr oranının "ekilen son birim toprağın doğal güçleri" kadar, gelişen ihracat talebi gibi güçlü bir talepten kaynaklanan yüksek imalât fiyatlarından da etkileneceğini, kârların meta fiyatlarına ve fiyatları belirleyen arz talep dengesine bağlı olduğunu savunmuştur. Malthus'a göre Ricardo'nun "kâr teorisi, para, emeğin fiyatındaki değişiklik ne olursa olsun, aynı değerde kalmaya devam ederken, tamamen aynı fiyatta kalan metalar kitlesinin durumuna bağlıdır. Eğer metalar aynı fiyatta kalmak yerine çok çeşitli şekillerde etkileniyorsa, bazıları yükseliyor, bazıları düşüyor ve gerçekten çok az bir kısmı durağan kalıyorsa, kâr oranıyla ilgili olarak, parasal ücretlerdeki bir artıştan hiçbir şey çıkarılmaz".¹⁹ Ricardo bu itirazları ciddiye almış, 1817 yılında yayınladığı *İlkeler*'de savunduğu birikim ve bölüşüm modelini emek değer teorisi temelinde tamamlamaya çalışmıştır.

Malthus, Ricardo'nun rantı hedef alan kâr teorisine karşı getirdiği eleştirilerde Smith'in konuya yaklaşımındaki bulanıklıktan ve yer yer tutarsızlıklardan muzdarip değer teorisini kendi görüşlerine dayanak yapmaya çalışmaktadır. Ricardo, bu nedenle emek değer teorisini tutarlı bir şekilde ele almaya

yönelirken Smith'in bu konudaki görüşlerinin eleştirisine odaklanmıştır. 1815 yılında *İlkeler*'in yazımına karar verme sürecinde yazdığı bir mektupta ifade ettiği gibi amacı, rant, kâr ve ücretin belirlenmesindeki ilkeler konusunda "kendisinin Adam Smith, Malthus ve diğerlerinin büyük otoritesinden farklılaşan görüşlerini" formüle etmektir (Sraffa, 1951: xiii). Meek'in (1973: 97) ifadesiyle "Ricardo'nun değer teorisinin geliştirilmesi ve rafine hale getirilmesinin Smith'in görüşünün eleştirel analiziyle üç aşağı beş yukarı el ele gittiği açıktır". Nitekim Ricardo *İlkeler*'in değer teorisine ayırdığı ve en geniş bölümü olan 1. bölümünde Smith'in bu konudaki çözümlerindeki tutarsızlıkları eleştirmiştir. Burada konu değer teorisinin bütün veçheleriyle ele alınmasını zorunlu kıldığı için, doğal olarak özgün bağlamın yerini kapsamlı bir teorik tartışma almıştır.

1820'lerin Parlak Karşılaşmaları ve Ricardo İktisadının Gözden Düşmesi

Ricardo'nun 1823 yılındaki ölümünün ardından, 1830'a kadar onun teorik yaklaşımı çeşitli broşürlerde ve tartışmalarda yaşatılmıştır. Marx, *Kapital*'in Almanca baskısına yazdığı sonsözde bu dönemle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

İngiltere'yi ele alalım. Orada ekonomi politik sınıf savaşının henüz az geliştiği bir dönemde doğmuştur. Onun son büyük temsilcisi Ricardo, sonunda bilinçli olarak sınıf çıkarlarının, ücret ve kârın, kâr ve rantın karşılığını, bu karşılığı, safça, doğanın toplumsal bir yasası kabul ederek, araştırmalarının hareket noktası yapar. Ancak buradan hareketle, burjuva ekonomi bilimi, aşamayacağı sınırlara gelip dayanmıştır. Bu bilim Ricardo daha hayattayken ve ona karşı olarak Sismondi'nin kişiliğinde eleştiri ile karşı karşıya geldi.²⁰

Bunu izleyen 1820-1830 dönemi, İngiltere'de ekonomi politik alanında bilimsel etkinliklerle dikkat çeker. Ricardo'nun teorisinin vülgerleştirildiği, ve yayıldığı kadar, bu okulun eski okula karşı bir savaşım verdiği bir dönemdi. Parlak karşılaşmalar yapıldı. (Marx, 1997: 22)

Burada Marx'ın işaret ettiği "eski okul" değeri üretim maliyetlerinin toplamı olarak gören Smithçi teorik pozisyonudur. 1820'li yıllar boyunca Ricardo'nun teorik yapıtı üzerine "parlak karşılaşmalar" esas olarak değer teorisi etrafında gerçekleşmiştir. Bu durum Ricardo'nun da kendisinin de vurguladığı gibi değer teorisinin kendi teorik yapıtının mihenk taşıını oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Malthus'a yazdığı 30 Ocak 1818 tarihli mektubunda bu konuda ne denli berrak olduğu görülmektedir:

...değerin ölçüsünün benim gösterdiğim gibi olmadığını, değer doğal fiyat ya da talep ve arz tarafından belirlenen piyasa fiyatı olduğunu bunlar arasındaki tek farkın ilkinde ortalama ve değişmeyen (permanent) talep ve arz iken ikincisinde rastlantsal ve geçici talep ve arz olduğunu düşündüğünüzü görmenin beni hayrete sürüklediğini itiraf etmeliyim. Bunu söylerken üretimin kolaylaşmasının doğal fiyatı düşüreceğini, üretimin zorlaşmasının ise artıracacağını inkâr ettiğinizi mi söylüyorsunuz?Gerçekten de bu temel doktrinimin yanlış olduğu kanıtlandıysa tüm teorimin onunla birlikte çöktüğünü kabul ederim ama bu konuda benimkinin yerine önerdiğiniz değer ölçütünden tatmin olmadığımı söylemek zorundayım. (aktaran Meek, 1967: 66)

Ricardo, kendi sisteminin temeli olarak emek değer teorisinin önemini vurgulasa da Blaug gibi çağdaş yorumcular, (1959: 3) Ricardo'nun sisteminin özünde ne Say Yasası ne de değer teorisi olduğu, sistemin temelinde birim arazi başına tahıl cinsinden getirinin, yatırılan sermayenin getirisini ve bölüşümdeki uzun dönemli değişiklikleri belirlemesi fikrinin bulunduğunu ileri sürmüş, Ricardo'nun *İlkeler*'de olgunlaşan fikri gelişme çizgisi içinde değer teorisinin oynadığı rolü önemsiz görmüştür. Oysa Ricardo, yukarıda da işaret edildiği gibi bölüşüm teorisine Malthus'un getirdiği itirazlara ancak tutarlı bir değer-fiyat teorisi temelinde yanıt verebileceğini fark ederek iktisadi mekanizmanın işleyiş ilkelerini ortaya koyabilmek için yaşamının son günlerine kadar tutarlı bir değer teorisi oluşturmak için çabalamıştır. Ricardo daha hayattayken emek değer teorisine getirilen temel eleştiri, kendisinin de teorisinin zayıf karnı olduğunu kabul ettiği ve çözüme kavuşturamadığı bir mesele olan değer yasasını kâr oranlarının eşitlenmesi yasasıyla tutarlı bir şekilde bağdaştıramamış olmasıdır. Bu konuya Malthus ve McCulloch ve diğerleriyle sürdürdüğü mektuplaşmalarda sürekli olarak ve bitip tükenmez bir entelektüel tutku ile yeniden dönmüş ve sonunda bu meseleye çözüm bulmaktan ümidi kestiğini itiraf etmiştir. Bu durum Ricardo'nun teorik hasımlarının eleştirilerini bu noktada yoğunlaştırmalarına, Walter (2018)'in deyişiyle Ricardo'dan hasımlarına bulaşan bir yüksek teori heveskârlığının (enthusiasm) iktisadi tartışmalara damgasını vurmasına yol açmıştır. Malthus, Torrens ve Bailey gibi yazarlar Ricardo'nun kabul ettiği "istisnaların" onun emek değer teorisini geçersiz kıldığı konusunda ortaklaşmıştır.

Malthus, 1822 tarihli *The Measure of Value Stated and Illustrated* adlı eserinde, Ricardo'nun *İlkeler*'in ilk baskısında sermayenin yavaş ya da hızlı dönüşünün ve sabit ve dolaşan sermayelerin farklı oranlarının değer teorisi bakımından yarattığı istisnaları açıkça kabul etmesine karşın, *İlkeler*'in 3. baskısında bu istisnaları hafife aldığını ancak bu durumların

hem teorik hem de pratik olarak, metaların üretimlerinde kullanılan emek miktarına göre mübadele edildiği tezini ortadan kaldıracak kadar önemli olduklarını söylemiştir. Yine Malthus 1827 yılında yayınladığı *Definitions of Political Economy*'de Ricardo'nun metaların üretimleri için kullanılan emek miktarlarına göre mübadele edileceği kuralının aslında bir istisna olduğunu, tersine Ricardo'nun istisnalarının kural olduğunu vurgulamıştır. Malthus'a göre, uygarlığın ve teknolojinin ilerlemesi hem sabit sermayenin hacminde bir büyümeye hem de sermayenin devir sürelerinde farklılıklara yol açacağından, iki meta için sermayenin getirisinin eşit olduğu ve sabit sermaye - döner sermaye bileşimlerinin aynı olduğu istisnai durumlar dışında ürünlerin emek değerlerine göre mübadelesi mümkün değildir (Marx, 2000: 29-31).

Robert Torrens 1821'de yayınladığı *Essay on the Production of Wealth* adlı eserinde, Ricardo'ya karşı Smith'in izinden giderek emek değer teorisinin kapitalizm öncesi dünyada geçerli olduğunu, kapitalizmde geçerli tek yasanın kullanılan sermayeler eşit olduğunda metaların mübadele değerlerinin eşitleneceği yolundaki üretim maliyetleri teorisi olduğunu tekrarlamıştır. Torrens'a göre sermayenin farklı bileşimlere ve dayanıklılığa sahip olması halinde mübadele değerleri emek değerleri yansıtmayacaktır (Vaggi ve Groenewegen, 2003: 150-151). Dönemin bir diğer etkili iktisatçısı Samuel Bailey ise 1825 tarihli *A Critical Dissertation on the Nature, Measure and Causes of Value* başlıklı eserinde değer konusunda mutlak değer kavramından vazgeçmeyi ve tartışmayı görelî değerlerle ya da metaların mübadele oranlarıyla sınırlandırmayı önermiştir. Bailey'in mübadele değerinden bağımsız bir "gerçek değer" fikrine tümüyle karşı olmasına rağmen, Ricardo'nun konuyu ele alış biçimine getirdiği eleştiri, Marx tarafından haklı bir eleştiri olarak görülmüştür. Çünkü Ricardo bir yandan emek zaman olarak değerle, mübadele değerinde somutlaşan değer biçimi arasındaki farkı göz ardı ederken diğer yandan, Bailey'in eleştirdiği gibi, emek miktarı olarak mübadele değerini, metanın başka bir meta cinsinden değerini ifade eden görelî değer ile karıştırmıştır (Riva, 2018: 56-58; Marx, 1999: 159-160).

Ricardo'nun 1823 yılındaki ölümünün ardından James Mill ve John R. McCulloch'un başını çektiği Ricardo Okulu, değer teorisine getirilen eleştirileri yanıtlamakta başarılı olamamıştır. Mill, 1821 yılında ilk baskısı yayınlanan ve 1825 yılında 3. baskısını yapan *Elements of Political Economy* adlı çalışmasında Ricardo'nun çalışmasının izinden giderek iktisadi mekanizmanın sistemli bir açıklamasını yapmaya çalışsa da bu

karmaşık teorik sorunları ele almak yerine bu sorunlara yüzeysel bir şekilde değinmekle yetinmiştir. Ricardo'nun diğer sadık takipçisi olan McCulloch ise 1825 yılında yayınladığı *Principles of Political Economy* adlı eserinde Ricardocu teoriyi savunma güdüsüyle, Ricardo'nun teorik yapısını kendi amaçlarına uygun bir şekilde revize etmiştir.

Mill ve McCulloch, Ricardo'nun kabul ettiği "istisnalara" rağmen, Ricardo'yu savunmak adına kapitalist ekonomide meta mübadelesinde emek değer yasasının kendisini doğrudan doğruya ortaya koyduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu çerçevede eşit olmayan organik bileşimlere sahip sermayelerin ürettiği metaların mübadelesi sorununda, metaların çoğunluğunun ortalama organik bileşime sahip sermayeler tarafından üretildiği ve dolayısıyla emek değerleri üzerinden satıldıkları varsayımını benimsemişlerdir. Ancak hem Mill hem de McCulloch, üretimleri için aynı miktarda emek kullanılan ama piyasaya aynı süre içinde getirilemeyen metaların değişim değerinin farklılığı sorununda, eleştirilere yanıt verirken büyük bir teorik karışıklığa yol açmışlardır. Burada metaların mübadele değerlerindeki farklılık, üretimi daha uzun zaman gerektiren metaya eklenen daha büyük toplam kârdan kaynaklanmaktadır ve bu kârın kaynağının ne olduğunun açıklanması gereklidir. Ricardo, McCulloch'a yazdığı bir mektupta, mahzende üç dört yıl saklanan şarabın daha pahalıya satılmasının ya da dikimi için iki şilin emek harcanan ama büyüdüğünde 100 pound değerinde olan meşe ağacının değer artışını açıklamadaki zorluğun üstesinden gelmede tamamen başarısız olduğunu itiraf etmiştir.²¹

Ricardo, *İlkeler*'de bu durumları emek değer yasasının "istisnaları" olarak ilan etmekten başka bir yol bulamamış ve daha uzun bir süre yatırılan bir sermaye tarafından üretilen herhangi bir metanın değerinin sadece üretimi için gerekli emek miktarıyla değil, aynı zamanda sermayenin yatırıldığı zamanın uzunluğuyla da belirlendiğini kabul etmiştir. Ancak bu açıklama emek değer teorisini fiyatları dolaysızca açıklamak için kullanmaya çalışan Mill ve McCulloch'ı tatmin etmemiştir. Emek değer teorisinin meta mübadelesinde dolaysızca işlediği varsayıldığında mahzende kaldığı süre boyunca şarabın değerindeki artışın ek bir insan emeği harcamasına eşdeğer olduğunu kabul etmekten başka çıkış yolu bulmak mümkün değildir. Mill, bu varsayıma daha temkinli bir şekilde yaklaşırken McCulloch, ustasını savunma güdüsüyle bu varsayımın peşinden gitmiş, getirdiği açıklama ile konuyu Ricardo'nun hasımları için teoriyi kolay hedef haline getirecek bir noktaya taşımıştır. McCulloch, 50 pounda mal olan bir fıçı şarap mahzene konulduğunda bir yıl sonra değeri 55 pound olduğunda aradaki farkın

sermayenin tahsis edildiği bir yıllık süredeki kârı tazmin eden bir büyüklük değil fiilen harcanan ek emeğin karşılığı olduğunu ileri sürmüştür. McCulloch burada, kullanım değerindeki artış ile gerçek değeri birbirine karıştırmış, doğanın kullanım değeri yaratan katkısını değişim değerinin kaynağı olarak yorumlamıştır. Sonuç olarak, emek değer teorisini savunmak adına doğal güçlerin işleyişini emek olarak tanımlama gibi bir karışıklığa imza atmıştır. McCulloch benzer bir karışıklığı birikmiş emeği temsil eden makinelerin ürüne yalnızca kendi değerlerini katmakla kalmayıp yeni değer de yarattıkları ve bunun kârın makineler tarafından yaratıldığı anlamına geldiği savına yanıt verirken de sergilemiştir. McCulloch’a göre “sermayenin kârları, yalnızca makinede bulunan birikmiş emeğin ücretlerinin başka bir adıdır”. Bu akıl yürütme biçimiyle makinelerde cisimleşen emeğin (üretiminde kullanılan emeğin ücretlerini de kapsayan) tam değerinin zaten kapitalist tarafından ödendiğini ve yeni sahibinin elindeki makinanın kendi değerinin üzerinde nasıl bir değer yaratabildiğini açıklamak mümkün değildir. Burada McCulloch’un birikmiş emeğin (makinelerin) değer yaratma yeteneğini, sırf bu şeylerin bir noktada insan emeği tarafından yaratılmış olması nedeniyle kabul ettikleri anlaşılmaktadır (Rubin, 1979: 309-310).

Sonuçta gerek Mill ve gerekse McCulloch’un kapitalist ekonomide emek değer yasasının ‘doğrudan’ uygulanabilirliğini kanıtlama girişimi beklenmedik sonuçlara yol açmış, emek değer teorisine sözlü olarak Ricardo’dan bile daha sadık ve tutarlı kalma ısrarları nedeniyle aslında onun en temel fikrini, yani yalnızca insan emeğinin değer yarattığı fikrini tamamen reddetme noktasına gelmişlerdir. McCulloch doğal güçlerin ve makinelerin işleyişini doğrudan bir değer kaynağı olarak kabul ederek, farkında olmadan Jean Baptiste Say’ın üretken hizmetlerin katkılarının toplamı olarak değer anlayışına yaklaşmıştır. Nitekim McCulloch, emeği tamamen Say’ın bakış açısına uygun olarak “insan, aşağı hayvanlar, makineler veya doğal etkenler tarafından gerçekleştirilen herhangi bir eylem veya işlem” olarak tanımlamıştır (Rubin, 1979: 311).

Ricardo’nun o günkü teorik hasımları, Mill’in ve McCulloch’un şarap fıçısına ilişkin açıklamalarını, emek değer teorisinin geçersizliğinin bir kanıtı olarak görmüştür. Bailey, Mill’e yanıt olarak mahzende olduğu süre boyunca tek bir insan bile şarabın yanına yaklaşmamışken, şarap üzerinde işlem yapan insan emeği hakkında konuşmanın imkânsız olduğuna işaret etmiştir. Malthus ise McCulloch’un doğal faillerin işleyişini ‘emek’ olarak adlandırmasına alay ederek yanıt vermiştir:

Yeni bir tanımla kanıtlanamayacak hiçbir şey yoktur. Un, süt, yağ ve taşlardan oluşan bir bileşim, eğer taş derken erik kastediliyorsa bir erik pudingidir. ...Üretim sürecine katılan her öğeyi emek olarak tanımlayarak seçtiği örneklerdeki görünür güçlükler onu amacından vazgeçirmemiştir. Boğayı boynuzundan tutmuştur bir kere. (Malthus, 1827: 100-101)²²

Sonuç olarak, Ricardo'nun formüle ettiği şekliyle değer teorisi, kapitalist ekonomiyi eşit kâr oranı geçerliiyken özellikle de eşit olmayan organik bileşimlere veya eşit olmayan devir hızlarına sahip sermayelerin farklı değerlere sahip olma eğilimini açıklayamadığı için altı oyulmuştur. Ricardo'nun doktriner takipçilerinin kapitalist bir ekonomide emek değer yasasının dolaysızca işlediğini kanıtlama girişimleri, emek değer teorisinden vazgeçmeye ve üretim maliyetleri teorisi karşısında teslimiyete yol açmıştır. Bu noktada Ricardo iktisadının "yaşayan bir güç olmaktan çıkması"nı Ricardo'nun takipçilerinin ustalarının teorik mirasını savunmada başarısız olmasına bağlayan Schumpeter yorumunun belli bir haklılık payı olduğu söylenebilir. Schumpeter, özellikle Mill ve McCulloch'un Ricardo'yu doğru bir şekilde özetlemeyi veya Ricardo'nun *İlkeler*'inde bulunabilecek önerilerin zenginliği hakkında bir fikir iletmeyi bile başaramadıklarını ve bu nedenle yenilginin bu kadar çabuk gelmesinden sorumlu olduklarını söylemiştir. Fakat ona göre Ricardo'nun teorisinin uzun ömürlü olmaması, takipçilerinin yetenezsizliklerinden değil teorinin doğuştan gelen zayıflığından ve uzun bir kariyer hedefiyle inşa edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır (Schumpeter, 1986: 453).

Ancak bu tartışmalara dayanarak 1830'larda güçlü bir şekilde ortaya çıkan Ricardo karşıt iklimin bir teorik tutarlılık arayışının sonucu olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce Ricardo'nun eleştirilenleri Ricardo'dan daha tutarlı bir model arayışına girmemiştir. Sonuçta varılan yer fiyatların arz ve talep güçleri tarafından belirlendiği ve ücret, kâr ve rantın toplamı olarak maliyet fiyatını yansıttığı biçimindeki Ricardo öncesi Smithçi teorik pozisyonudur. Kapitalist ekonominin işleyişini düzenleyen bir mekanizma arayışının terkedilerek fiyatların ampirik bir açıklaması ile yetinilmesinin Ricardo'nun peşine düştüğü teorik arayıştan daha ileri bir adım olarak değerlendirilmeyeceği açıktır. *İkincisi* bu dönemde ücret fonu teorisi gibi mantıken yanlış olduğu kolaylıkla gösterilebilecek başka başlıkların benzer bir teorik tutarlılık sorgulamasına konu olmamasıdır. *Üçüncüsü* ve belki en önemlisi İngiltere'de *Politik Ekonomi Kulübü*ndeki tartışmaların ve popüler politik ekonomi yazarlarının Ricardo iktisadi konusunda gündeme getirdiği eleştirilerin odak noktasının değer teorisi etrafındaki teorik tutarsızlıklar değil, Ricardo iktisadının politik açıdan

tehlikeli görülen yorumlara kaynaklık etmiş olmasıdır. Ricardo kendisine yanlış yol arkadaşları seçmiştir.

Ricardo'nun "Yanlış" Yol Arkadaşları

Ricardo'nun kamusal entelektüel tartışmada aktif olduğu 1815 sonrası dönemin temel özelliği Sanayi Devriminin ve kırdaki hızlı kapitalistleşmenin yarattığı kentsel ve kırsal işçi sınıfının ağır çalışma koşullarına, düşük ücretlere ve yüksek gıda fiyatlarına karşı, dağınık ve örgütsüz bir biçimde de olsa harekete geçmeye başlamasıdır. 1819 yılında onlarca işçinin ölümü ve yüzlercesinin yaralanmasıyla sonuçlanan Peterloo katliamı bu açıdan sembolik bir dönüm noktası olmuş, o güne değin İngiliz yönetici elitinin sosyal soruna karşı benimsediği baskıcı ve paternalist çözümlerin artık işlemediği ortaya çıkmıştır. Bütün toplumsal sınıfların varoluş koşullarının piyasaya tabi olduğu olgun bir kapitalizmin beşiği olan İngiltere'de piyasanın işleyişinin dayandığı ilkelerin bilimini olan politik ekonomi yavaş yavaş topluma açılmaktadır. Bu konuda ilginç bir örnek popüler politik ekonomi eserleri kaleme alan bir kadın yazar olan Jane H. Marcet'in 1816 yılında orta sınıf kadınlar için diyalog şeklinde kaleme aldığı *Conversations on Political Economy*²³ adlı eseridir. Bu didaktik eserde orta sınıf kadını temsil eden Caroline figürü, Bayan B.'nin emekçi sınıfları eğitmek gerektiğini yönündeki ifadesinden dehşete kapılıp "herhalde emekçi sınıflara politik ekonomi öğretmekten bahsetmiyorsunuzdur" çıkışı yapmış ve aldığı cevapla rahatlamıştır. Ne var ki Jane Marcet'in işçilerin sınıf çıkarlarının bilgisinden uzak tutulma konusundaki açık sözlü arzusunun temelleri 1820'lerde hızla ortadan kalkmıştır (Winch, 1973: 543).

Bu dönemde kâr ve rantı emekçinin ürününden kesilen bir artık olarak tanımlayan ve değer teorisi temelinde oluşturduğu bölüşüm teorisiyle sınıf çıkarlarının karşıtlığını bir doğa yasası kesinliğinde ileri süren Ricardo iktisadı öncelikle sosyalist aydınlar üzerinde etkili olmuştur. Bu Ricardocu yorumun yanı sıra, aynı döneme damgasını vuran Robert Owen'ın kooperatifçilik hareketinden ve Jeremy Bentham'ın faydacı felsefesinin "en büyük sayının mutluluğu" ilkesinden hareket eden radikal yorumundan da etkilenen ve Ricardocu sosyalistler olarak bilinen bir çevre giderek daha fazla sesini duyurmaya başlamıştır. Ricardocu sosyalistlerin 1820'ler boyunca yayınladıkları eserler, işçi sınıfı içinde radikal görüşlerin yayılmasına yol açmıştır. İşçi hareketinin, bazı reformist liberal çevreleri de ikna ederek 1824'te sendikalaşmayı yasaklayan Birleşme Yasası'nın (Combination Law) kaldırılmasını sağlayan kazanımında Ricardocu sosyalistlerden Thomas Hodgskin'in 1823'te kurulan *London Mechanics' Institute* bünyesinde

işçilere yönelik politik ekonomi eğitimlerinin önemli bir rolü olmuştur (Meek, 1950: 58). Ricardocu sosyalistlerden William Thompson, 1824 yılında *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conducive to Human Happiness*, 1827 yılında *Labour Rewarded, The Claims of Labour and Capital Conciliated* adlı eserleri yayınlamıştır. Thomas Hodgskin, 1825 yılında imzasız olarak *Labour Defended against the Claims of Capital; or the Unproductiveness of Capital Proved with Reference to the Present Combinations amongst Journeymen* adlı eserini yayınlamış, 1827 yılında yayınladığı *Popular Political Economy* başlıklı başka bir çalışmayı 1832 yılında yayınlanan *Natural and Artificial Rights of Property Contrasted* izlemiştir.²⁴

Bu düşünürlerin yazıları İngiliz okuyazar orta sınıfları arasında, alışlagelmişin ötesinde bir tepkiyle karşılanmıştır. O güne değin politik ekonomi tartışmalarının dışında kalan işçi sınıfı Ricardo'nun teorik yapıtıdan hareketle yerleşik çıkarlara meydan okumaktadır. Ricardo'nun emek değer teorisinin politik içerimleri ile birlikte sosyalist yazarlarca popülerleştirilmesine karşı muhafazakâr tepki bu yazarlara karşı kaleme alınan eserlerde belirgin bir şekilde gözler önüne serilmiştir. 1829 yılında Samuel Read'in kaleme aldığı *Political Economy: An Inquiry Into the Natural Grounds of Right to Vendible Property or Wealth* (Politik Ekonomi - Satılabilir Mülkiyet veya Zenginlik Hakkının Doğal Temelleri Üzerine Bir Araştırma) başlıklı eseri Ricardo iktisadının radikal yorumlarına dönük muhafazakâr tepkinin sözcülerinden biri olmuştur. Read (1829: vi) eserin önsözünde büyük bir açıklıklarla "Politik Ekonomi biliminin giderek herkesin malumu haline gelen içler acısı durumunun" esas olarak "Smith'in doğruluğu yaşanan gelişmelerle kanıtlanmış yalın ve parlak doktrinlerinin Ricardo ve takipçilerinin dogmaları ve paradoksları ile bulandırılması ve şişirilmesinden kaynaklandığı"ni ileri sürmüştür. Read (1829: xxix) McCulloch'un eserine gönderme yaparak Ricardo'nun izleyicilerinin "sanki sermaye hiçbir şey üretmiyormuş gibi emeğin zenginliğin tek kaynağı olduğunu" ileri sürmesini öfkeyle karşılarken bu "yanlış"tan doğrudan Ricardo'yu sorumlu tutmaktadır. Read, kitabının önsözünde emeğin tek zenginlik kaynağı olduğu şeklindeki bu zararlı ve temel hatayı tümüyle çürüttüğünü ilan etmiştir. İktisatçılar arasında emeğin "değer teorisinin evrensel düzeyde reddedilmiş" olmasından mutludur (1829: 203). Çünkü politik ekonominin Ricardo okulu yüzünden bu noktada takılıp kalmış olması, bu bilimin metafiziğin karanlık labirentlerinde kaybolmalarına yol açmıştır (1829: 220).

Ricardo iktisadının radikal yorumlarına yönelik tepkinin bir başka örneği Amerikalı iktisatçı Thomas Cooper'ın sözlerinde görülebilir. Cooper,

Ricardocu sosyalist Hodgskin'in *Popular Political Economy* çalışmasına gönderme yaparak "işçilerin hayata geçirmek için bir araya geldiği öneriler bunlarsa, kaybedecek mülkleri ve koruyacak aileleri olanların meşru müdafaa için birleşmelerinin zamanı gelmiştir" demektedir (Meek, 1950: 59). 1859 gibi geç bir tarihte bir başka Amerikan iktisatçısı Henry Carey, o günün ABD'sinin geri toplumsal koşullarını yansıtan bir söylemle Ricardo'yu bir toplumsal uyum ideolojisinin önünde bir engel olarak gören şu satırları yazmıştır:

Bay Ricardo'nun sistemi, uyumsuzluklar sistemidir. Teorisi birbiriyle çelişen önermelerden oluşmaktadır. Eserinin bütünü uluslar ve sınıflar arasında düşmanlık üretme eğilimindedir. ... Kitabı çiftçi yandaşlığı²⁵ (agrarianism), savaş ve yağma yoluyla güç elde etmek isteyen demagogun gerçek elkitabıdır. (Carey, 1859: 74-75)

Carey'ye göre Ricardo'nun kendi içinde ve iyi gözlemlenmiş olgularla çelişen öğretilerinin bir an önce tümüyle terk edilmesi "toprak sahibi ile kiracı, sanayici ve işçi ve tüm insanlığın" çıkarına olacaktır (Carey, 1859: 74-75).

Ricardo'nun teorik yapısının sosyalist görüşlere ilham kaynağı olmasının yarattığı rahatsızlık, iktisadın kapsam ve içeriğinde köklü bir dönüşüm arayışına yol açacaktır. Bu yöndeki girişimleri ele almadan önce 1830'ların başında entelektüel iklimde Ricardo karşıtı sert rüzgarları açıklayan politik ve toplumsal gelişmelere eğilmek yararlı olacaktır.

Ricardo İktisadının Ölüm Çanları

İngiltere'de toplumsal eşitsizliklere dair güçlü bir sosyalist teorik ve pratik etkinlik yaygınlaşırken Fransa'da Temmuz 1830'da ortaya çıkan ayaklanma Bourbon monarşisini devirerek halk egemenliği ilkesini benimseyen Orleans monarşisini getirmiştir. 1789'dan bu yana Fransa'daki her hareketlenmenin Avrupa çapında sonuçları olduğu dikkate alındığında, bu gelişmenin İngiltere'deki politik sosyal süreçleri etkilememesi mümkün değildir. Nitekim aynı yılın sonbaharında Güney İngiltere'de yaygın grevler, ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu politik atmosfer İngiltere'de başta seçim reformu olmak üzere olgunlaşan sanayi kapitalizminin gereksinim duyduğu kapsamlı reformları gündemine alan Whig Partisi'nin iktidara gelmesini sağlamıştır. Daha geniş bir perspektiften düşünüldüğünde 1830'u izleyen dönemde İngiltere ve Fransa'da burjuvazinin o güne değin varlığını kabullendiği ve uzlaşmaya çalıştığı aristokratik ayrıcalıklara son verme yolunda güçlü adımlar attığı bir döneme geçildiği söylenebilir. Yeni Whig yönetiminin ilk gündemi, Hobsbawm'ın (2003) yorumuyla 1830 Devriminde Paris'te kurulan barikatların arkasındaki işçi sınıfını göstererek, aristokrasinin egemen olduğu Parlamento'yu seçim reformuna ikna etmek olmuştur. 1832

Seçim Reformu, seçim bölgelerini yeniden düzenlemiş, geçmişte büyük ve orta büyüklükte arazi sahipleriyle sınırlı seçmen havuzunu, küçük mülk sahipleri, kiracı çiftçiler ve kentli dükkan sahiplerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Bu reform, işçi sınıfını ve kadınları oy hakkından mahrum bırakmaya devam etse de burjuvazinin siyasal temsili yönünde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Clarke, 1988: 63). Ancak bu gelişme aynı zamanda toprağa dayalı çıkarların görece öneminin azalmasıyla ticari ve finansal girişimlere yönelen aristokrasi ile burjuvazi arasında bir uzlaşma olarak da okunabilir. Bu yeni reformcu uzlaşma döneminin entelektüel havası içinde, “sınıf çıkarlarının karşıtlığını bilinçli bir şekilde araştırmalarının başlangıç noktası haline getiren” Ricardo’nun iktisadi yapıtının eleştirilerin odağına yerleşmesi şaşırtıcı değildir. Marx, yukarıda alıntılıdığımız *Kapital*’in Almanca II. baskısına sonsözdeki pasajın devamında 1830’ların başına dair şu saptamayı yapmaktadır:

.....Fransa ve İngiltere’de burjuvazi siyasal iktidarı ele geçirmişti. Bundan sonra sınıf savaşımı, pratik olduğu kadar teorik olarak da gitgide daha açık ve tehdit edici biçimler aldı. Bu, bilimsel burjuva ekonominin ölüm çanını çalıyordu. Artık bundan sonra bu ya da şu teoremin doğru olmaması değil, ama sermayeye yararlı mı yoksa yararsız mı, gerekli mi yoksa gereksiz mi, siyasal bakımdan tehlikeli mi yoksa tehlikesiz mi olduğu söz konusuydu. Çıkar gözetmeyen araştırmaların yerini ücretli yumruklasmalar, gerçek bilimsel araştırmaların yerini kara vicdanlı ve şeytanca mazur göstermeler almıştı. (Marx, 1997: 23)

Marx’ın bu gözlemleri, iktisadi düşüncenin evrimini rakip analitik gelenekler arasında entelektüel tartışmalar sonucunda şekillenen tedrici ve birikimli bir süreç olarak okuyan liberal perspektifin genellikle önemsiz göstermeyi ya da görmezden gelmeyi tercih ettiği bir döneme ilişkindir. 1830’larda iktisadi teorinin gerçekten burjuvazinin günlük çıkarı için gerçeği eğip büken bir özürçülüğe dönüştüğü iddiasının yarattığı rahatsızlığın kaynağında bilimin bir boşlukta geliştiği yönündeki naif inancın temelsizliğinin ortaya serilmesi yatmaktadır. Ancak daha özgül olarak esas mesele, 1830’larda Ricardo iktisadına dönük eleştiri dalgasının iktisadi araştırmanın temel hareket noktasının çelişki ve çatışmayı ima eden üretim ve bölüşüm değil toplumsal uyumu içeren mübadele ilişkileri olması gerektiğine dair ilk öncü fikirleri ortaya koymuş olmasıdır. Bu durum 1870’lerin marjinalist devriminin saf bilimsel mantığın zaferi olarak sunulmasını zora sokmaktadır.

1830’larda Ricardo iktisadına karşı tepkinin iki ayaklı olduğu söylenebilir. Birincisi yukarıda Samuel Read örneğinde gördüğümüz gibi daha çok Ricardo

iktisadının sosyalist yorumcularına yönelik muhafazakâr bir tutumu ifade eden ve genel kamuoyuna seslenen yapıtlardır. İkinci ayak ise 1820'lerin parlak karşılaşmalarının bir bilançosunu çıkararak Ricardo iktisadının teorik olarak başarısız olduğunu ilan etmeye yönelen akademik girişimlerdir.

Popüler muhafazakâr tepkinin sembolik örneklerinden birisi *Society for the Diffusion of Useful Knowledge* (Faydalı Bilgileri Yayma Cemiyeti!) adlı derneğin desteğiyle 1831 yılında Charles Knight adlı bir yazarın imzasıyla Hodgskins'in görüşlerine karşı *The Rights of Industry* (Sanayinin Hakları) adlı eğitici bir broşür yayınlanmasıdır. George Paulett Scrope adlı yazar ise "sermayeyi toplumun zehri olarak ilan eden ve sermayenin sahipleri tarafından faiz alınmasının bir suiistimal, adaletsizlik, işçi sınıfının soygunu olduğunu iddia eden" Hodgskin ve diğerlerinin körlüğünü "gerçekten açıklanamaz" bulmaktadır (Meek, 1950: 58).

1830'lardaki Ricardo iktisadına dönük eleştirel dalganın akademik çerçevede kendisini ortaya koyduğu gelişme ünlü Politik Ekonomi Kulübü'nün (Political Economy Club), Ricardo iktisadının yanlışlarını kataloglamak için 1831 başlarında bir dizi toplantı organize etmesidir. Bu toplantıların gündemi R. Torrens'in kaleme aldığı şu soruyla belirlenmiştir. "Bay Ricardo'nun büyük eserinin yayınlanmasından bu yana Politik Ekonomi biliminde ne gibi gelişmeler kaydedildi; ve bu çalışmada ilk kez geliştirilen ilkelerden herhangi biri şimdi doğru olarak kabul ediliyor mu?" Bu toplantılarda Ricardo'nun eserinin birçok yönü dönemin önde gelen iktisatçıları tarafından masaya yatırılmış, onun değer, rant ve kâr teorilerinin, prensipte doğru ama kendi önermeleri ile tutarsız ve bu nedenle yanlış olduğu konusunda bir konsensusa varılmıştır. Toplantı tutanaklarından yapılan aktarımlardan anlaşıldığına göre Ricardo konusundaki temel rahatsızlık, yüksek bir soyutlama yeteneği ve mantıksal tutarlılıkla geliştirdiği öğretinin güncel pratik sorunları görmezden gelmesine yol açacak bir doktrinerliğe yol açmasıdır. Örneğin Ricardo'nun Malthus'un nüfus teorisinin içerdiği siyasal muhafazakârlığı zerrece paylaşmamasına karşın bölüşüm teorisini tutarlı hale getirmek için bu teoriyi kullanması, sanayi kapitalizminin sağladığı maddi ilerlemenin bütün toplumsal sınıfların yararına olduğunu göstermek isteyen çağın egemen inancına aykırı olduğu için eleştiri konusu olmuştur. Ricardo'nun ücretle kâr arasında kurduğu karşıtlık ve makineleşmenin işçi sınıfının durumunu kötüleştireceğini kabul etmesi, sermaye birikiminin emekçilerin çıkarına olduğu yönündeki liberal inanca aykırı olduğu için eleştirilmiştir. Ricardo'nun bir ilerleme çılgınlığı döneminde rant teorisi yoluyla birikimi kesintiye uğratacak karamsar gelecek senaryosunun da

tepkilerin bir diğere nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Ricardo'nun 1830'larda, örgütlü işçi hareketinin sisteme yönelik bir tehdit olarak görüldüğü koşullarda, kurulu düzenin temel ögesi olan toprak sahiplerinin çıkarlarını toplumun çıkarlarına aykırı ilan etmesi kabul edilir değildir.

Ricardo'nun ilerlemenin lokomotifi olarak gördüğü sanayi burjuvazisinin çıkarlarını toprak sahiplerine karşı savunmak için giriştiği teorik çaba, hakikate duyduğu tutkulu bağlılık nedeniyle sistemin uyumlu ve istikrarlı olduğunu yadsıyan, radikal yorumlara açık bir bilimsel yapıya yol açmıştır. Mallett adlı yazar Ricardo'nun bu özelliğinden şu sözlerle şikayet etmiştir:

İncelediği her konuda kendinden emin ve matematiksel doğrular şeklindeki görüşlerle çıkıyor karşınıza. Parlamento reformu ve oy hakkı üzerine, eğer elinde o güç olsaydı sonuçları konusunda en ufak bir tereddüte kapılmadan kafasındaki şeyleri gerçekleştirecek ve yarın mevcut sistemi yok edecek biri gibi konuşuyor. Bu, adamın aklının tecrübe ve pratiği hiçe sayan tam da bu özelliği onun politik ekonomi hakkındaki görüşlerinden şüpheye kapılmama neden oluyor. (Meek, 1967: 71)

Meek'in (1967: 71) vurguladığı gibi 1830'ların entelektüel ortamına hâkim olan bu ve benzeri görüşler Ricardo eleştirilerinin bilimsel tutarlılık ve kesinlik kaygılarından ziyade, bir uyum ideolojisi çerçevesinde toplumsal olarak zararlı görülenin doğru olamayacağı yönündeki inançtan kaynaklandığını göstermektedir. Öylesine ki C. F. Cotterill adlı yazar hâlâ bazı Ricardocuların kaldığından şikayet etmektedir.²⁶ Burada kısaca Samuel Hollander gibi neoklasik iktisadi düşünce tarihçilerinin bu anlatıya karşı ileri sürdüğü bir argümanı değerlendirmek uygun olacaktır. Hollander (1980: 373) Ricardo karşıtı muhalefetin Ricardo iktisadının sosyalist amaçlar için kullanılmasına yönelik olmadığını kanıtı olarak Hodgskin'in Ricardo'nun değer teorisine dair eleştirilerini göstermektedir. Gerçekten de Hodgskin, kendi özgün sosyalizm anlayışı çerçevesinde Ricardo'nun değer teorisini eleştirmiş, bu teoriyi özel mülkiyet yasalarına dayanan statükonun bir savunusu olarak görmüştür. Bunun yerine Smith'in üretim maliyetlerinin toplamı olarak fiyat açıklamasına başvurarak sadece emekten oluşan doğal fiyata özel mülkiyet düzeninin yarattığı kâr ve rantın eklenmesiyle oluşan "toplumsal fiyat"ın eleştirisine yönelmiştir. Ancak Hodgskin'in Ricardo eleştirisi ve Smithçi fiyat açıklaması, teorik zayıflığı bir yana, 1830'lardaki Ricardo karşıtı muhafazakâr entelektüel iklim içinde Ricardo'ya yönelik eleştiri olarak takdir edilmesi mümkün olmayan radikal fikirlere dayanmaktadır.²⁷

İzleyen bölümde bu Ricardo karşıtı atmosferin yarattığı entelektüel sonuçlar, hem genel olarak iktisadi teorinin sonraki gelişimi hem de özgül olarak Ricardo'nun yapıtının bu gelişmeler içindeki yeri bağlamında tartışılacaktır.

Ricardo Eleştirilerinden Klasik Politik Ekonominin Çözülüşüne

Ricardo'nun teorik yapıtı üzerine 1830'ların başlarında gerçekleşen tartışmalarda, emek değer teorisinin yanı sıra burjuvazi ve toprak sahipleri arasındaki çıkar çatışmasına işaret eden Ricardocu kâr teorisi de eleştirilerin odağına yerleşmiştir. Bu yöndeki eleştiriler politik ekonominin Ricardo'nun elinde büründüğü biçimden rahatsızlığını gizlemeyen, politik ekonominin kapsam ve içeriğinde köklü bir değişim talep eden akademik iktisatçılar tarafından dile getirilmiştir. Bu akademik iktisatçılar içinde iki ismi özellikle zikretmek gerekir. Bunlardan ilki 1832'de Dublin'deki Trinity College'da yeni kurulan Politik Ekonomi Kürsüsüne atanan İrlandalı bir hukukçu olan Mountfort Longfield'dir. Longfield, 1833 yılında ders olarak sunduğu ve 1834 yılında *Lectures on Political Economy* başlığı ile yayınlanan eserinde, kârın makinelere yatırılan sermayenin emeğin verimliliğinde sağladığı artışın karşılığı olduğunu ileri sürerek, marjinal verimliliğe dayalı bölüşüm teorisinin habercisi sayılabilecek bir açıklama getirmiştir. Longfield'in bu eserden bir yıl önce işçilerin politik ekonomi konusunda yanlış fikirlerden hareket ederek eyleme geçmesini önlemek için açıkça çağrı yapmış olması manidardır. Schumpeter (1986: 439) Longfield'in, Eugene Böhm-Bawerk'in teorisinin temellerini öngörerek "tam manasıyla 1890'da ayağa kalkacak bir sistem ürettiğini" vurgulamaktadır.²⁸ Ricardo karşıtı hareketin bir diğer akademik sözcüsü ise 1830'larda iktidardaki Whig Partisi'nin etkili ismi ve iktisadi politikalarda danışmanı olan ve 1825-30 yılları arasında Oxford Üniversitesine politik ekonomi profesörü olarak görev yapan Nassau Senior'dur. Senior, iş çevrelerinin ve liberal düşünürlerin tepkisini çeken *Yoksul Yasaları'nın* kaldırılıp 1834 tarihli yeni *Yoksul Yasası'nın* (*The Poor Law Amendment Act of 1834*) oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır (Clarke, 1988: 64-65).²⁹ Ayrıca 1836 yılında fabrikalardaki çalışma koşullarını düzenlemek için çıkarılan *Fabrika Yasası'na* (Factory Act) ve giderek yükselen 10 saatlik işgünü taleplerine karşı çıkan Manchesterli sanayicilerin danışmanı olarak çalışmıştır (Marx, 1997: 222). Senior, 1836 yılında yayınladığı *An Outline of the Science of Political Economy* adlı eserinde sermayenin kârını feragat (*abstinence*, perhiz) adını verdiği kavramla, bir reel maliyet kategorisi olarak tanımlamıştır. Buna göre Ricardo'nun bir artık olarak tanımladığı kâr, kapitalistin sermayesini bugünkü tüketime harcamayarak yapmış olduğu fedakârlığın karşılığı olan bir maliyet ögesidir. Böylece, reel maliyet, emek ve feragatın toplamından meydana gelmekte, parasal maliyet ise, ücret ve kâr toplamına, bu da fiyata eşit olmaktadır. Dolayısıyla sistemde herhangi bir artık söz konusu olmadığı gibi, Ricardo'nun emek değer kuramından mantıksal olarak çıkarılabilecek sömürü kavramı da ortadan kalkmaktadır (Selik, 1980: 224-225). Senior, toprak rantını da kârdan ayıran bir artık

biçimi değil, nüfusu emek talebine uyarlayan bir araç olarak tanımladıktan sonra, özgül bir artık biçimi olan rantı görünmez kılan bir tanım geliştirmiş, ücret ve kârın da yeniden üretilemeyen avantajlardan kaynaklanan bir rant bileşeni içerdiğini iddia ederek, bölüşüm payları arasında çıkar çatışması değil, çıkarların uyumu olduğunu sonucuna varmıştır.

Senior ve Longfield'in 1870'lerde ortaya çıkacak neoklasik iktisadın düşünsel öncülleri olarak değerlendirilebilecek görüşleri, bir yandan işçi sınıfının iktisadi sosyal talepleri karşısında muhafazakâr bir tutumu ve aynı zamanda politik ekonomiyi üretim sürecinin çelişkili evreninden kopararak mübadele ilişkilerinin uyumlu evrenine taşımayı hedefleyen bilinçli bir arayışı yansıtmaktadır. Bu eğilimin bir diğer sözcüsü olan ve Oxford Üniversitesi Drummond Politik Ekonomi Kürsüsüne Senior'dan sonra atanan Richard Whately, politik ekonominin dolaşım alanıyla ve toplumsal uyumla ilgili olduğunu daha iyi vurgulayan bir terim olarak, Antik Yunancadan türetilen *catallactics* terimini önermiştir.³⁰ Aynı kürsüye 1831 yılında atanan William Forster Lloyd, 1834 yılında yayınladığı *A Lecture on the Notion of Value* adlı eserinde açıkça sınırsız insan isteklerinden ve bunları elde etmede artan miktarların yol açacağı azalan faydadan söz etmiştir (Dobb, 1973: 109). 1830'larda iktisadi salt mübadele eksenli bir toplumsal uyum ideolojisine dönüştürme gayreti, 1870'lerde eşzamanlı ve birbirinden bağımsız olarak İngiltere'de Jevons, Avusturya'da Menger ve Fransa'da Walras'ın temellerini attığı yeni iktisadın, mutlak hakikat peşinde koşan bilim insanlarının boşlukta gerçekleştirdiği bir devrime dayanmadığını da göstermektedir. Sonuç olarak politik ekonomi alanında Ricardo karşıtı düşünsel mecradan marjinalizme geçmek için bu yaklaşıma matematiksel bir kesinlik getirmek yeterli olmuştur. Marjinalist yaklaşımın İngiltere'deki öncüsü olan W.S. Jevons (2013) 1830'larda ortaya çıkan Ricardo karşıtı eğilimin temel endişesini *The Theory of Political Economy* adlı eserinin 1879 yılında yayınlanan 2. baskısına yazdığı önsözde daha ılımlı sözlerle tekrarlamaktadır: "Sonunda gerçek bir İktisat sistemi kurulduğunda, yetenekli ama yanlış yol sapmış şu adamın, David Ricardo'nun, ekonomi biliminin arabasını yanlış bir yola soktuğu görülecektir". Jevons, burada Ricardo gibi yetenekli ve yanlış fikirli bir başka iktisatçının, Ricardo'nun hayranı olan John Stuart Mill'in de aynı yanlış yolda daha fazla kafa karışıklığına yol açtığını vurgulamıştır. Bu noktada Mill'in 1848 yılında yayınlanan *Principles of Political Economy*'de Ricardo'ya gösterdiği biçimsel bağlılığa rağmen 1830'lardan itibaren iktisadi teoriye egemen olan Smith'den esinlenen üretim maliyetleri değer teorisine dayalı çizginin temsilcisi olduğu vurgulanmalıdır. Mill, bir yandan Ricardocu emek değer teorisine gönderme yaparken, hemen ardından Smith'in

üretim maliyetlerinin toplamı olarak gördüğü doğal fiyat açıklamasını benimsemiştir. Schumpeter'ın (1986: 504) vurguladığı gibi Mill, Ricardo'dan çok Marshall'a yakındır. Bu bağlamda gerek Mill, gerekse Marshall'ın Ricardocu teorik yapıya gösterdikleri eğilimi Ricardo iktisadının yaşamaya devam ettiği biçiminde yorumlamak yanlıttıcıdır.

Sonuç Yerine: İki Rakip Analitik Gelenek

Bitirirken Ricardo sonrası tartışmaların ideolojik nedenlerden değil, sadece iktisadi teorinin analitik gelişimi çerçevesinde ele alınması gerektiği yönündeki görüşü değerlendirmek yararlı olacaktır. Ricardo sonrasında politik ekonominin teorik gelişimine, doktrinlerin analitik yapıları açısından bakıldığında birbirine rakip iki geleneğin varlığından söz etmek mümkündür. Bu iki rakip geleneğin ikisi de Smith'den kaynaklanmıştır. Marx (1999: 153), Smith'in teorik yapıtına içkin bir düalizmden söz ederken örtük olarak bu iki geleneğin Smith'deki kaynaklarına işaret etmiştir:

[Adam Smith] Bir yandan ekonomik kategoriler arasında var olan iç bağlantıların ya da burjuva ekonomik sistemin belirsiz yapısının izini sürer. Öte yandan, bununla eşzamanlı olarak bu bağlantıyı, rekabete ilişkin olgularda, burjuva üretim süreciyle ilgilenen ve kendini bu işe veren Adam Smith gibi birine olduğu gibi bilimle ilgisi olmayanlara da görüldüğü ve kendini ortaya koyduğu kadarıyla açıklamakla yetinir. Bu yaklaşımlardan biri burjuva sistemin iç bağlantısını ve deyim yerindeyse fizyolojisini iskandil eder; buna karşılık ikincisi, yaşamın olgularını dışsal görünüşleriyle ve görüldükleri kadarıyla alır ve onları yalnızca tanımlar, sınıflandırır, oluşumlarını yeniden hikâyeye eder ve formel tanımlar altında bir düzene sokar. Smith'te bu yöntemlerin her ikisi birbiriyle kavgasız-gürültüsüz yan yana yer almakla kalmaz, ama aynı zamanda birbirine dolanır ve biri ötekiyle çelişir.

Adam Smith'in bu çelişkili teorik mirası kendisini izleyen iktisatçılar için geniş bir hareket alanı sağlamış, Marx'ın ifadesiyle (1999: 154)

Politik ekonominin Smith öncesi demode yaklaşımlarını terk ettikleri ölçüde araştırma ve gözlemlerinde ister içsel ilişkileri ele alsın ister görünüş öğeleriyle ilgili olsun, bu iki yaklaşımı keyfi bir şekilde harmanlayarak her zaman Adam Smith'i temel alabilmişlerdir.

Ancak "en sonunda Ricardo çıkagelmiş ve bilime dur demiştir!" Çünkü "Ricardo'nun büyük tarihsel önemi burjuva sistemin fizyolojisi için -o sistemin iç organik tutarlılığını ve yaşam sürecini anlamak için- başlangıç noktası, temel, değer emek-zamanı ile belirlenmiştir". Ricardo, diğer

iktisadi kategorilerin bu temel üzerinde nasıl oluştuğunu ve tanımlandığını, ne ölçüde ona uyduğunu ve çeliştiğini göstermesi için bilimi eski alışkanlıklarından sıyrılmaya zorlamıştır.

1830'ların Ricardo karşıtı atmosferi teorik olarak büyük ölçüde Smith'in eklektik mirasının görünüşleri sistemleştiren, mübadele eksenli ve bunun sonucu olarak toplumsal uyumu telkin eden yorumundan beslenmiştir. Bu teorik gelenek 19. yüzyıl başlarında Jean Baptiste Say'ın bölüşüm paylarını verimli hizmetlerin karşılığı olarak ele alan ve neoklasik bölüşüm teorisinin fikrî temellerini inşa eden eserinden başlayarak, görüşleri Benthamcı faydacılık temelinde şekillenen Nassau Senior, M. Longfield gibi iktisatçıların katkılarıyla öznel faydaya dayalı marjinalist okulun doğuşuyla sonuçlanan bir evrim çizgisi izlemiştir. 1830'lardaki bu özürücü tutumdan beslenen iktisadi literatür, Marx tarafından vulgar ekonomi olarak adlandırılmış, belki de biraz bu yüzden neoklasik iktisadın felsefi-teorik öncüllerini oluşturan bu iktisatçılar 20. yüzyılda nadiren, sadece ihmal edilmiş öncüler olarak (*neglected precursors*) anımsanmıştır.

Klasik politik ekonominin Ricardo sonrasında yaşadığı ayrışmadan doğan ikinci gelenek ise, Ricardo'nun teorik çerçevesini bir üretim biçimi olarak kapitalizmin eleştirel tahlili için bir başlangıç noktası olarak almıştır. İngiltere'de "Ricardocu Sosyalistler" in bilimsel açıdan yetkin olmayan eklektik Ricardo yorumları bir yana bırakılırsa, bu akımın başlıca temsilcisi Marx olmuştur. Marx, Ricardo'nun analizindeki sorunların kaynağında kapitalizmin tarih dışı bir doğal düzen olarak görmesinin yattığını, ancak buna rağmen Ricardo'nun analizinin burjuva toplumun fizyolojisini anlamak için yararlı bir başlangıç noktası oluşturduğunu vurgulamıştır. Ricardo'nun Marx'ın teorisinin önemli kaynaklarından birisi olması Ricardo'nun eserinin 1960'larda Piero Sraffa ve izleyicilerinin elinde yeniden canlandırılmasına kadar, iktisadın anaakım tartışmalarının dışında tutularak unutulmaya terk edilmesine yol açmıştır.

Sonnotlar

- 1- Bu yazının ilk taslağını okuyarak oldukça yararlı eleştiri ve öneriler sunan Baver Yeşilyurt'a teşekkür ederim.
- 2- Thomas (2017) akademik yazındaki istisnai örneklerden birisidir.
- 3- Bu konuda benzer gözlemler için Blaug (2001).

4- Metinde bundan sonra *İlkel*er olarak anılacaktır. Eserin Türkçede iki farklı çevirisi bulunmaktadır. Bkz. Ricardo (1997) ve (2008). Eserin tarihsel ve entelektüel bağlamı ve kapsamı konusunda Savran (1997) oldukça önemli bir giriş yazısıdır.

5- Buradaki tartışmanın amaçları bakımından Sraffa'nın Ricardo'ya dayanan teorik çalışmasının ve bu çalışmanın tetiklediği Marksist değer teorisi etrafındaki tartışmaların değerlendirilmesi gerekli değildir. Sraffa'nın eseri 50 yıllık bir gecikmeyle Türkçeye kazandırılmıştır. Bkz. Sraffa (2010). Savran'ın (2010) bu eser içinde yer alan tanıtım ve değerlendirme yazısı, yeni araştırmacılar için çok yararlı bir giriştir. Ayrıca Satlıgan, Savran ve Tonak (2012) derlemesinde yer alan Sraffa iktisadı üzerine Savran imzalı yazılar (IV. Kısım) bu alandaki uluslararası literatürde de etkili olmuş katkılardır.

6- Bkz. Hollander (1979). Hollander'in çalışmasının bir eleştirisi için bkz. O'Brien (1981).

7- Bu tutuma istisna oluşturan az sayıda anaakım çalışma vardır. Bunlardan birisi için bkz. Bowley (1973).

8- Örneğin Mark Blaug (1990) "marjinalist devrim" in dayandığı felsefi ve analitik fikirlerin kökenine hiç değinmeden, üç farklı ülkede birbirinden habersiz üç farklı düşünür eliyle ortaya konulmuş olduğunu, bu durumun iktisadi düşüncenin ortaya çıktığı koşullardan ve araştırmacının felsefi-ideolojik eğilimlerinden bağımsız olarak geliştiğini kanıtladığını ileri sürmektedir.

9- Schumpeter (1986: 40) bilimsel modeller üretmek için gerçekleştirilen teorik çalışma için şöyle konuşuyor: "ideolojinin bu sürece girebilmesi için geniş bir kapının olduğu gayet açıktır. Aslında, [ideoloji] sözünü ettiğimiz analiz öncesi bilişsel eylemin temelinde yer alır. Analitik çalışma, şeylere dair vizyonumuzun sağladığı malzemeye başlar ve bu vizyon, neredeyse tanımı gereği ideolojiktir.

10- Hobsbawm (1998: 110) şu çarpıcı gözlemi aktarıyor: "19. yüzyılın, başka leydilerin çocuklarına, ya da daha çok yoksullara öğretmeleri için ekonomi politik konusunda küçük pedagojik yapıtlar hazırladıkları ilk ve son dönemdi".

11- Blaug (1990: 1-9), *Economic Theory in Retrospect* eserine yazdığı İktisadi Teoride Bir İlerleme Yaşandı mı? başlığını taşıyan girişte bu tartışmayı ele alırken, geçmişteki düşüncelerin ortaya çıktıkları koşullar dikkate alınarak incelenmesi gerektiğini savunan yazarları yanıltıcı bir şekilde relativist olarak etiketlemektedir. Blaug, relativistlerin geçmişteki düşüncelerin sadece içinde yeşerdiği koşullar içinde anlaşılabilir ve anlamlı olduğunu savunduklarını ima etmektedir. Oysa ona göre geçmiş düşüncelerde hem evrensel öğeler hem de zaman içinde gelişen ve yetkinleşen bir teorik çekirdek vardır. Bizce Blaug burada mutlakçılık-relativizm ikiliği üzerinden yanıltıcı bir tartışma yürütmektedir. Belli bir teorik yapının yalnızca

belli bir tarihsel ortamda anlamlı olduğunu ima eden bir relativizm yorumunun da, doğabilimsel bir kesinliğe doğru ilerlediğini ileri süren mutlakçılık fikrinin de toplumsal bilimler için geçerli olmadığı rahatlıkla ileri sürülebilir. İktisadi düşüncenin ortaya çıktığı koşullar içinde değerlendirilmesi, belli teorik yapıların ve entelektüel geleneklerin sürekliliğini yadsımak anlamına gelmez. Tersine belli bir teorik yapının nasıl evrimleştiğini anlayabilmek için geniş bir tarihsel ve entelektüel bağlamın bilgisi zorunludur.

12- Ricardoculuğun serüveni üzerine Keynes yorumundan beslenen bir tartışma için bkz. Checkland (1949).

13- Ricardo'nun çağdaşlarından Thomas De Quincey 1819 yılında Ricardo'nun *İlkeler*'ini okuduktan sonra, eserin iktisadi olguları soyutlama gücü karşısındaki şaşkınlık ve hayranlığını ifade ederken "tam bir ustalık" der ve "saf düşünme eylemine (*thinking*) nadiren rastlanan" İngiltere'de 19. yüzyılda böyle bir eserin yazılmış olmasını över. "Akademik bir çatı altında olmayan, yoğun ticari ve politik meşguliyetleri olan" bir İngiliz'in, "Avrupa'daki tüm üniversitelerin ve bu alandaki asırlık düşünce birikiminin bir kıl payı bile ilerletmeyi başaramadığı" şeyi başarmış olması De Quincey'i çok etkilemiştir. Şöyle devam eder: "Diğer tüm yazarlar, olguların ve belgelerin muazzam ağırlığı altında ezilmişlerdi; Mr. Ricardo, idrakin kendisinden malzemelerin hantal kaosuna bir ışık huzmesi veren *a priori* yasaları çıkarmış ve gündelik tartışmaların bir derlemesinden başka bir şey olmayan iktisadi incelemeyi sistematik ölçülere dayalı bir bilime dönüştürmüştür (De Quincey, 1821: 116-117).

14- Çağdaş Ricardo incelemeleri, iktisadi mekanizmayı açıklayan bütünsel ve tutarlı bir sistem oluşturma çabası ve soyut tümdengelimci yaklaşımın öncüsü olması nedeniyle Ricardo'nun teorik mirasından söz ederken "Ricardo İktisadi" (*Ricardian Economics*) ifadesini yaygın olarak benimsemiştir. Bu yazıda ele alınan tartışmaları politik ekonomi terimiyle ifade ederken başlıkta "Ricardo İktisadi" ifadesini kullanmamız bu alışkanlıkla ilgilidir. Elbette bu tercihte Türkçe iktisadi düşünce tarihi literatüründe müstesna bir yere sahip bir çalışma olan Bilsay Kuruç'un 1970'de A.Ü. SBF Yayınlarından çıkan *Ricardo İktisadının Bazı Metod Sorunları* çalışması da etkili olmuştur. Bu çalışma, eğer bilgilerimiz bizi yanıltmıyorsa, 2000'li yıllar öncesinde, herhangi bir iktisatçının [Marx istisnasıyla] teorik yapıtı üzerine yazılmış yegâne Türkçe telif eseridir.

15- Bkz. More, (1997: 198-199) ; Kanth, (1986: 46-7).

16- Marx (1999: 104-105) gerici nüfus yasası nedeniyle büyük bir öfkeyle andığı Malthus'un, rant teorisini oluştururken, İskoç politik ekonomist ve tarım bilimci James Anderson'dan intihal yaptığını vurgular.

17- Burada Ricardo, Smith'in rant konusundaki çözümlemesine gönderme yapmaktadır. Smith (1976), *Milletlerin Zenginliği*'nde rantı kâr ve ücretle birlikte fiyatın bir bileşeni sayarken, eserde rantı ayrıntılı olarak ele almaya yöneldiğinde rantın fiyatın bir parçası değil, yüksek fiyatın bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Ricardo, Smith'in bu ikinci yorumunu benimsemiş, rantı fiyatın bir bileşeni olarak görmeyi reddetmiştir.

18- Örneğin şu ifadesi: "Tüm metallerin değiştirilebilirlik değeri üretimlerindeki zorluk arttıkça artar" (Ricardo, 1815: 19).

19- Bu konuda bkz. Hunt ve Lautzenheiser (2022). Bu son pasaj, Malthus'un 1820 yılında kaleme aldığı *Principles of Political Economy* başlıklı eserinde yer almaktadır. Ancak Malthus eserin 1836'da çıkan 2. Baskısında bu ifadeyi çıkarmıştır.

20- Marx'ın işaret ettiği bu tartışma iktisadi düşünce tarihinde ihmal edilmiş bir düşünür olan Sismondi'nin 1819 yılında yayınlanan *Nouveaux Principes* adlı eserinde Ricardo'nun kâr ve rant teorisine ve bu teorik öncüller üzerine inşa ettiği değer teorisine yönelik eleştirilerini içermektedir. Bu konuda yararlı bir özet için bkz. Bridel (2019).

21- Bu örnek ölmeden hemen önce kaleme aldığı "Mutlak Değer ve Mübadele Değeri" üzerine taslakta da yer almaktadır. Bkz. Ricardo (1823).

22- Malthus (1827: 106-107), haklı olarak McCulloch'un şarap örneğine şu argümanla karşı çıkar: "McCulloch'un varsaydığı örnekte kâr oranı yüzde 10 yerine yüzde 20 olsaydı, her iki durumda da doğal süreçler ve şarabın kalitesindeki artış aynı olmasına rağmen değeri 5 pound değil 10 pound artacaktır."

23- Marcet'nin çalışması üzerine yakınlarda yayınlanmış ayrıntılı bir inceleme için bkz. Sippel (2020).

24- Thompson ve Hodgskin'in yanı sıra John Gray, John Francis Bary de Ricardocu sosyalistler arasındadır. Bu düşünürlerin görüşlerini ayrıntılı olarak inceleyen bir kaynak için bkz. Hunt (1980).

25- Carey, burada sanayileşmeye karşı yurttaşlık erdemleri başta olmak üzere Cumhuriyetçi değerlerin temsilcisi olarak çiftçileri öne çıkaran Jeffersoncılığı eleştirmektedir.

26- Bu dönemin tartışmaları Meek'e (1967: 67-73) dayanarak özetlenmiştir.

27- Burada çalışmanın sınırlarını zorlamamak için ayrıntılarına girmediğimiz bu tartışma için ayrıca bkz. Hunt (1980).

28- Schumpeter, burada Avusturyalı neoklasik iktisatçı Eugen Böhm-Bawerk'in 1880'lerde Almanca kaleme aldığı 1890 yılında İngilizce çevirisi "*Capital and Interest, a Critical History of Economical Theory*" başlığıyla yayınlanan eserine gönderme yapmaktadır.

29- 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası, Speenhamland sisteminin sunduğu para ve gıda yardımlarının tümünü kaldırmış, yoksullar için "Yoksullar Çalışma Evi"ne gitme seçeneği getirmiştir. Evli çiftlerin çocuk yapmasını önlemek için ayrı ayrı tutulduğu, kendilerine sunulan ağır ve pis işleri yapmayı kabul etmeyenlerin kalmasına izin verilmeyen bu evler, emekçileri disipline etmek için tasarlanmıştır.

30- Hollander (1977: 237-238), Whately'nin bu önerisine rağmen iktisadın doğası ve kapsamı üzerine bir yeniliği hedeflemediğini, zenginliğin üretimi ve bölüşümüne odaklanan klasik çerçeveyi benimsemeye devam ettiğini vurgulayarak bu konudaki anlatıyı abartılı bulduğunu ifade etmektedir. Bu itiraz Hollander'ın iktisadın evrimini lineer bir teorik ilerleme olarak görme ısrarını yansıtmaktadır.

Kaynakça

Backhouse R E (1994). Why and How Should We Study The History of Economic Thought? *History of Economic Ideas*. 2(2), 115–123.

Blaug M (1958). *Ricardian Economics: A Historical Study*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

Blaug M (1990). *Economic Theory in Retrospect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blaug M (2001). No History of Ideas, Please, We're Economists. *Journal of Economic Perspectives*, 15 (1), 145-164.

Bowley M (1973). *Studies in the History of Economic Theory before 1870*. London: Palgrave Macmillan.

Bridel P (2018). Sismondi as a Critic of Ricardo On rent, Corn Laws and Methodology. İçinde: A Rosselli vd. (der), *Money, Finance and Crises in Economic History: The Long-Term Impact of Economic Ideas*, London: Routledge, 77-91.

Carey H (1859). *The Past, the Present, and the Future*. Philadelphia: Henry Carey Baird.

Checkland S G (1949). The Propagation of Ricardian Economics in England. *Economica*, 16(61), 40–52.

Clarke S (1988). *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*. Aldershot: Edward Elgar.

De Quincey T (1821) [2009]. *Confessions of an English opium-eater and Related Writings*. J Faflak (der), Ontario: Broadview Editions.

Kaymak M (2024). Ricardo İktisadının Serencamı Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 48(4), 850-885.

De Vivo G (1987). Ricardo, David. *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. Vol 4, London: Basingstoke, 183–98.

Dobb M (1973). *Theories of Value and Distribution Since Adam Smith*. Cambridge: Cambridge University Press.

Foley Duncan K. (2006), *Adam's Fallacy: A Guide to Economic Theology*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.

Hobsbawm E J (1998). *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. B S Şener , Ankara: Dost Yayınları.

Hobsbawm E J (2003). *Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848*. Çev. B S Şener, Ankara: Dost.

Hollander S (1977). The Reception of Ricardian Economics. *Oxford Economic Papers*. 29(2), 221–257.

Hollander S (1979). *The Economics of David Ricardo*. Toronto: University of Toronto Press.

Hollander S (1980). The Post-Ricardian Dissension: A Case-Study in Economics and Ideology. *Oxford Economic Papers*, 32(3), 370–410.

Hunt E K (1980). The Relation of the Ricardian Socialists to Ricardo and Marx. *Science & Society*, 44(2), 177–198.

Hunt E K ve M Lautzenheiser (2022). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Çev. V U Aslan, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Jevons W S (1871) [2013]. *The Theory of Political Economy*. London: Palgrave Macmillan.

Kanth R K (1986). *Political Economy and Laissez-Faire: Economics and Ideology in the Ricardian Era*. Totowa, New Jersey: Rowman & Littlefield.

Keynes J M (2013). The General Theory. *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Vol VII, Cambridge: Cambridge University Press.

Kuruç B (1970). *Ricardo İktisadının Bazı Metod Sorunları*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.

Malthus T R (1827). *Definitions of Political Economy*. London: John Murray. [Archive.org].

Marx K (1997). *Kapital*. I. Cilt. Çev. A Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (1999). *Artık Değer Teorileri*. 2. Kitap. Çev. Y Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Marx K (2000). *Theories of Surplus Value*. Book III, Amherst & New York: Prometheus Books.

Meek R L (1950). The Decline of Ricardian Economics in England. *Economica*, 17(65), 43–62.

883 Kaymak M (2024). Ricardo İktisadının Serencamı Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 48(4), 850-885.

Meek R L (1967). The Decline of Ricardian Economics in England. İçinde: R L Meek, *Economics and Ideology and Other Essays*. London: Chapman and Hall, 51-74.

Meek R L (1973). *Studies in the Labour Theory of Value*. London: Lawrence Wishart.

More C (1997). *The Industrial Age: Economy and Society in Britain, 1750-1985*. London: Pearson.

O'Brien D P (1981). Ricardian Economics and the Economics of David Ricardo. *Oxford Economic Papers*, 33(3), 352–386.

Polanyi K (2000). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. A Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

Read S (1829). *Political Economy: An Inquiry Into the Natural Grounds of Right to Vendible Property or Wealth*. Edinburgh. [Archive.org].

Ricardo D (1815) [1951-1973]. An Essay on the Influence of a low Price of Corn on the Profits of Stock. İçinde: P Sraffa ve M H Dobb (der), *The Works and Correspondence of David Ricardo*. Vol. IV, Cambridge: Cambridge University Press, 1-42.

Ricardo D (1823) [1951-1973]. Absolute Value and Exchangeable Value. İçinde: P Sraffa ve M H Dobb (der), *The Works and Correspondence of David Ricardo*. Vol. IV, Cambridge: Cambridge University Press, 389-405.

Ricardo D (1951). On The Principles of Political Economy, and Taxation. P Sraffa ve M H Dobb (der), *The Works and Correspondence of David Ricardo*. Vol. I. Cambridge: Cambridge University Press.

Ricardo D (1997). *Ekonomi Politiiğın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. Çev. T Ertan, İstanbul: Belge Yayınları.

Ricardo D (2008). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. Çev. B Zeren, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Riva T R (2018). Samuel Bailey and David Ricardo in Karl Marx's Dialectic of the Form of Value. *Dialogue and Universalism*, 28 (3), 55-68.

Rubin I I (1979). *A History of Economic Thought*. Çev. D Filtzer, London: Ink Links.

Salvadori N ve R Signorino (2013). The Malthus versus Ricardo 1815 Corn Laws Controversy: An appraisal. MPRA Paper No. 50534, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/50534>. Son Erişim Tarihi 01.11.2023.

Satlığan N vd. (2012). *Kapital'in İzinde*. İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S (1997). Ricardo'nun Dehası ve Körlüğü. İçinde: D Ricardo, *Ekonomi Politiiğın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. Çev. T Ertan, İstanbul: Belge Yayınları, 7-21.

Savran S (2010) Yarıım Yüzyılın Sınavında Sraffa. İçinde: P Sraffa, *Malların Mallar ile Üretimi: İktisat Kuramını Eleştiriye Açış*, Çev. Ü Şenesen, İstanbul: Yordam Kitap, 37-47.

- Schumpeter J (1986). *History of Economic Analysis*. London: Routledge.
- Selik M (1980). *İktisadi Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sippel A (2020). Jane Marcet's Lessons to the Lesser Educated about the Political Economy of Foreign Trade. <http://journals.openedition.org/1718/6191>. Son Erişim Tarihi, 30.10.2023.
- Smith A (1976). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. R H Campbell ve A Skinner (der), *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*. Volume I ve II. Oxford: Oxford University Press.
- Sraffa P (1951). Introduction. On The Principles of Political Economy, and Taxation. P Sraffa ve M H Dobb (der), *The Works and Correspondence of David Ricardo*. Vol. I. Cambridge: Cambridge University Press, xiii-lxii.
- Stark W (1997). İktisadi Düşünce ve Toplumsal Gelişme. İçinde: M Özel, (der), *İktisat Risaleleri*. Çev. M Özel, İstanbul: İz, 241-306.
- Thomas A M (2017). Ricardo's Principles, 200 Years Later, *Artha Vijñana: Journal of The Gokhale Institute of Politics and Economics*, 59 (4), 334-338.
- Vaggi G ve P Groenewegen (2003). *A Concise History of Economic Thought: From Mercantilism to Monetarism*. London: Palgrave Macmillan.
- Winch D (1973). The Emergence of Economics As a Science 1750-1870. İçinde: C Cipolla, (der) *Fontana Economic History of Europe: 1700-1914*. Vol. 3. Glasgow: Collins-Fontana Books, 507-573.
- Walter R (2018). The Enthusiasm Of David Ricardo. *Modern Intellectual History*, 15(2), 381-409.